

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

E. KROMAN

SKRIFTENS HISTORIE I DANMARK

FRA REFORMATIONEN TIL NUTIDEN

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

TREDJE OPLAG

SPECIAL-TRYKKERIET
VIBORG 1970

SKRIFTENS HISTORIE
I DANMARK

E. KROMAN

SKRIFTENS HISTORIE I DANMARK

FRA REFORMATIONEN TIL NUTIDEN

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

TREDJE OPLAG

SPECIAL-TRYKKERIET
VIBORG 1970

ISBN 87 7423 010 7

FORORD TIL FØRSTE UDGAVE

I 1940 udgav Dansk historisk Fællesforening „Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af det 19. Aarh.“ ved Arkivar, Dr. phil. HOLGER HJELHOLT, og Foreningen har haft megen Glæde af denne Publikation, der har vundet vid Udbredelse. Den paa Aarsmødet i København 1935 vedtagne Plan omfattede tillige Udgivelsen af en Vejledning i den gotiske Skrifts Udvikling i Danmark indenfor det samme Tidsrum, og med Støtte af Carlsbergfondet, for hvilken Foreningen herved bringer sin bedste Tak, er det nu ogsaa lykkedes at fuldføre denne Opgave, som blev betroet Arkivar i Rigsarkivet ERIK KROMAN. Der er herved tilvejebragt en i dansk Litteratur hidtil savnet Haandbog i det danske Skriftvæsens Udvikling, og det er Foreningens Haab, at den maa blive til Nytte nu og i Fremtiden.

I det nye Værk citeres det tidligere som „Skriftprøver“.

POUL NØRLUND

INDHOLD

	Side
DE ÆLDRE SKRIFTFORMER	9
NYGOTISK SKRIFT — ÆLDRE PERIODE. Fra Reforma- tionstiden til Midten af 17. Aarhundrede.....	17
NYGOTISK SKRIFT — YNGRE PERIODE. Fra Midten af 17. Aarhundrede til 2. Halvdel af 19. Aarhundrede.....	44
LATINSK SKRIFT	65
FORKORTELSER.....	80
TILLÆG. Fransk og hollandsk gotisk Skrift, Runeskrift, Tal- monogrammer m. m.....	84
NOTER OG HENVISNINGER	89

DE ÆLDRE SKRIFTFORMER

Den vesteuropæiske Skrifts Oprindelse¹ taber sig i en fjern Fortid. Udgangspunktet er en **Billedskrift**, som man finder den i de ægyptiske Hieroglyfer. Et stort Fremskridt betød det, da man hos de semitiske Folk gik over til at betegne Lyde i Stedet for Ord eller Forestillinger. En saadan Skrift finder man bl. a. hos Fønikerne, som ifølge Herodot havde opfundet **Bogstavskriften**. Fundet af Kong Ahiiram af Byblos' Sarkofag i 1922 har her ført Bogstavskriften tilbage til 13. Aarhundrede f. Chr. I den nyeste Tid har man ment i Indskrifterne paa Halvøen Sinai (fra Tiden mellem 1850 og 1500 f. Chr.) at finde Mellemlødet mellem det semitiske Alfabet og de ægyptiske Hieroglyfer. Den semitiske Skrift danner Grundlaget for den europæiske Bogstavskrift, idet den ligger til Grund for det græske Alfabet. Mens det semitiske Alfabet kun havde bestaaet af Konsonanter, tilføjer Grækerne Vokaler. Gennem de græske Kolonier i Syditalien overførtes de græske Majuskler til Italien, hvor de kom til at danne Grundlaget for den latinske **Majuskelskrift**. Den eneste egentlige Nydannelse i denne er Bogstavet G, der dannedes som en Variation af C, idet C, som oprindeligt havde betegnet G, efterhaanden blev Tegnet for K. Bogstaverne Y og Z blev først paa Ciceros Tid optaget fra Græsk. Kapitalskriften (*scriptura capitalis*), de nuværende store Bogstaver i Trykskrift, er den klassiske latinske Skrift. Bogstaverne var næsten kvadratiske (*capitalis quadrata*). Af denne udviklede sig dels en **Kursivskrift**, dels den saakaldte **Uncialskrift** (*scriptura uncialis*) fra 4. Aarhundrede e. Chr., som med sine afrundede Former var bedre egnet til Bogskrift. Som en Mellemting mellem Uncialskrift og Kursiv dannedes (i 5. Aarhundrede) **Halvuncialen**, som er den første **Minuskelskrift**. Efter det romerske Riges Undergang

var Skrivekyndigheden næsten udelukkende forbeholdt Gejstligheden. Der var derfor i det væsentlige kun Brug for Bogskrift, og de mere kurrente Skriftformer omdannedes derfor til Bogskrift. Denne spaltedes i en Række forskellige Nationalskrifter. Særlig Betydning fik Skriften i Frankerriget, den merovingiske Skrift — som dels var en Bogskrift, dels en Diplomskrift — idet den kom til at danne Grundlaget for den saakaldte karolingiske Minuskel.

Den karolingiske Minuskel er det egentlige Udgangspunkt for de senere vesteuropæiske Skriftformer. Ved Karl den Stores Hof udfoldede der sig en livlig litterær Virksomhed. Man indsamlede og afskrev de klassiske Haandskrifter, og under Arbejdet hermed fik man Øjet op for, hvor langt den merovingiske Skrift stod tilbage for de klassiske Skriftformer. Under Indflydelse fra disse, især Halvuncialen, omdannedes den merovingiske Skrift. De Principper, som gennemførtes, var i Hovedtrækkene, at hvert Bogstav skulde skrives for sig — af Ligaturer, hvoraf der havde været en Mængde i merovingisk Skrift, bevares kun enkelte, hvoraf **ct** og navnlig **st** fik Varighed — endvidere, at alle lave Bogstaver skulde have samme Højde, det samme var Tilfældet med Over- og Underlængder. Store Bogstaver, Majuskler, som kun anvendes sparsomt, hentedes dels fra Kapital- eller Uncialskrift eller var forstørrede Minuskelbogstaver. Ved Siden af Bogskriften fandtes en Diplomskrift, som var noget mere konservativ og havde bevaret flere af de gamle Træk fra den merovingiske Skrift. Lige saa lidt som den merovingiske Diplomskrift var den karolingiske Diplomskrift kursiv. Den karolingiske Minuskel bredte sig hurtigt over hele Vesteuropa og besejrede Nationalskrifterne. En Undtagelse danner dog Irland, hvor en særlig Skrift har holdt sig til Nutiden.

I Danmark finder man de første skriftlige Mindesmærker i 11. Aarhundrede (Dalbybogen), og i 12. Aarhundrede udfoldedes der en livlig litterær Virksomhed, ganske særligt ved Ærkebispesædet i Lund. Fra dette Aarhundrede er ogsaa de første Diplomer bevaret, de to Kongebreve fra 1135 og 1140 og Absalonbrevet fra c. 1170.

Den karolingiske Minuskels Periode er 8. til 12. Aarhundrede. Den udvikledes efterhaanden til stadig større Fuldkommenhed og naaede sit Højdepunkt i 12. Aarhundrede. Skriften fra dette Aarhundrede er næppe overgaaet af nogen senere Tid. Ogsaa fra Danmark er der bevaret smukke Eksempler fra 12. Aarhundrede, saaledes flere af Hænderne i Necrologium Lundense (Fig. 1).

Allerede i 12. Aarhundrede begynder der imidlertid at gøre sig Tendenser gældende, som efterhaanden førte til en fuldstændig Forandring af Skriftens Karakter. De nye Tendenser staar i nøje Sammenhæng med Udviklingen inden for Arkitekturen, hvor den romanske Stil med dens runde Buer erstattes af Gotikkens Spidsbuer. Ogsaa i Skriften afløses den karolingiske Skrifts runde Buer og

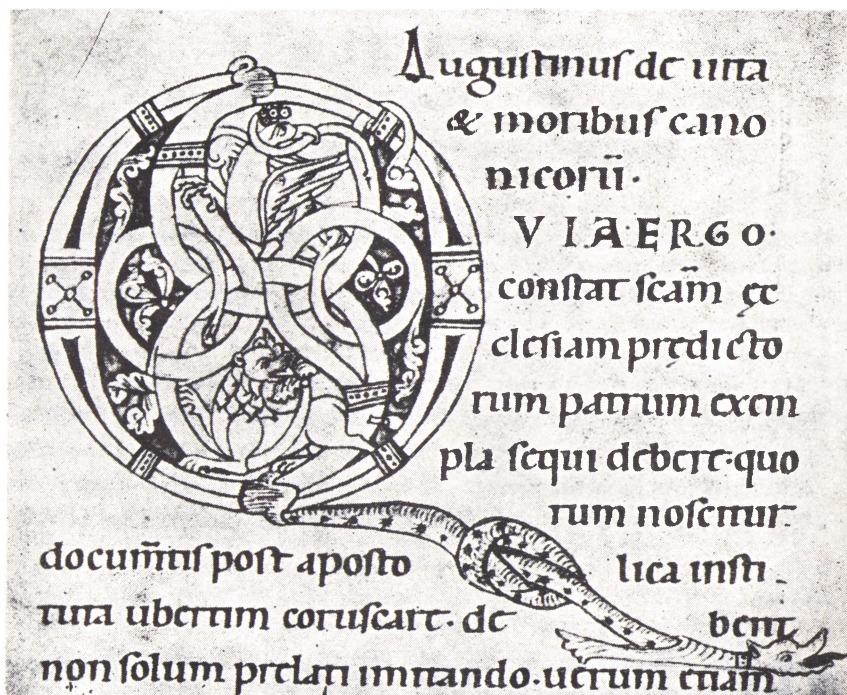

Fig. 1. Karolingisk Bogskrift med Initial. 1. Halvd. af 12. Aarh.
(Necrologium Lundense.)

Transskr.: Augustinus de uita et moribus canonicorum. Quia ergo constat sanctam ecclesiam predictorum patrum exempla sequi debere. quorum noscitur documentis post apostolica instituta ubertim coruscant. debent non solum prelati imitando. uerum etiam.

brede Former af den gotiske Minuskels slanke, smalle Former og skarpe Vinkler. Ligesom Arkitekturen udgik den nye Bevægelse inden for Skriften fra Nordfrankrig. I Danmark kommer den gotiske Skrift først til Udvikling i Løbet af 13. Aarhundrede. Det er først og fremmest i Bogskriften, at Gotikkens Krav gør sig gæl-

II

Hwa sum hærwarki wil dele Sex skule
han skal haue sex gothe men(z) witne vni
wime af thet heræt thet the gernung er i gorth
vp a thet thing thet lagh thing^{ær}. oc the sex
skule wime at swa er with hanum gorth
at ^{han} ma dele herwarki laghlic En of hanum

Fig. 2. Ældre gotisk Bogskrift. Ca. 1300. (AM 4,4°).

Transskr.: II (*Rød Overskr.:*) Sex skule witne vm — Hwa sum hærwarki wil dele han skal haue sex gothe men(z) witne af thet heræt thet the gernung er i gorth vp a thet thing thet lagh thing (ær). oc the sex skule witne at swa er with hanum gorth at (han) ma dele herwarki laghlic En of hanum.

dende, og ganske særlig i de kirkelige Haandskrifter. Mens Principperne kun er delvis gennemført i den ældre Gotik (Fig. 2), føres de i den yngre Gotik fra c. 1350 ud i de yderste Konsekvenser. Navnlig er det Tilfældet i de liturgiske Haandskrifter, hvor man finder den saakaldte Missaleskrift med store, undertiden næsten tomme høje

psalmi ueritate
a is: psallam tibi

Fig 3. Yngre gotisk Bogskrift, Missaleskrift. (Omslag om Frederiksborg Lens Jordebogsregnsk. 1628 (?), RA).

Transskr.: psalmi ueritatem [tu-]am dominus: psallam tibi i[n].

Bogstaver, hvad der har kunnet have sin praktiske Betydning i de halvmørke Kor i de gotiske Kirker. Skriften i disse Haandskrifter genspejler paa en ejendommelig Maade den kirkelige Arkitektur og fører Tanken hen paa Gitterværket i de høje Kirkevinduer og de blindingsprydede gotiske Gavle (Fig. 3).

Det er indlysende, at en saadan Skrift ikke var anvendelig til mere praktiske Formaal. Ved Siden af Bogskriften finder man da ogsaa en Kursivskrift, som anvendtes til Breve, Diplomer og i det hele i det daglige Liv, og som fjernede sig langt fra den samtidige Bogskrift. Den gotiske Kursiv optræder først o. 1250. De

Cristoferus dei gra Danorum sclaorum qz rex. Preteritorum cognicio habetur certior, et solet diucius script[ur]e. dilectis nobis domo canonicis Ripens[is] ecclesie. hanc indulgent[is] eor[um] et coloni[um] ab expedicionis grauamine, et ab omni i[ur]is eor[um] libertatem, in nullo diminuer[is], sed augere in omni

Fig. 4. Ældre gotisk Kursiv. 26/2, 1320. (Ribe Kap.s Arkiv, RA).

Transskr.: Cristoferus dei gratia danorum sclauorum que Rex. O[mnibus].. Preteritorum cognicio habetur certior/ et solet diucius script[ur]e.. dilectis nobis dominis canonicis Ripensis ecclesie/ hanc indulgent[is] eorum/ et coloni/ ab expedicionis grauamine/ et ab omni i[ur]is.. eorum libertatem/ in nullo diminuer[is] sed augere in omni[bus].

gotiske Principper gennemførtes kun delvis i Kursiven, hvor Buer og Buelinier stadig forekommer. Den gotiske Karakter fremtræder dog i de slanke Bogstaver og den gennemgaaende vertikale Karakter af Skriftrækkene (Fig. 4). Fra Midten af 15. Aarhundrede bliver der en stadig mere fremtrædende Tendens til at gøre Skriften hurtigere og lettere, en Tendens, som peger frem mod den nye Tid. Mens den ældre Kursivskrift oftest havde været lodret, faar den nu hyppigere en Hældning til højre. Bogstaverne skrives oftere i eet Træk, og Sammenskrivning af Bogstaverne bliver mere almindelig, hvorved Skriften efterhaanden mister noget af sit middelalderlige Præg (Fig. 5). De nye Tendenser staar i en vis Sammenhæng med, at Skriften nu ikke længere var forbeholdt Gejstligheden eller professionelle Skri-

vere. Der var oprettet Skoler i Byerne, og Skriften benyttedes i højere Grad i det daglige Liv.

Med den Udvikling, som Bogskriften havde taget i den senere Del af Middelalderen, var den blevet stadig besværligere at skrive og krævede større og større Forudsætninger hos Skriveren. Det var paa denne Tid, at Bogtrykkerkunsten blev opfundet, og den gotiske

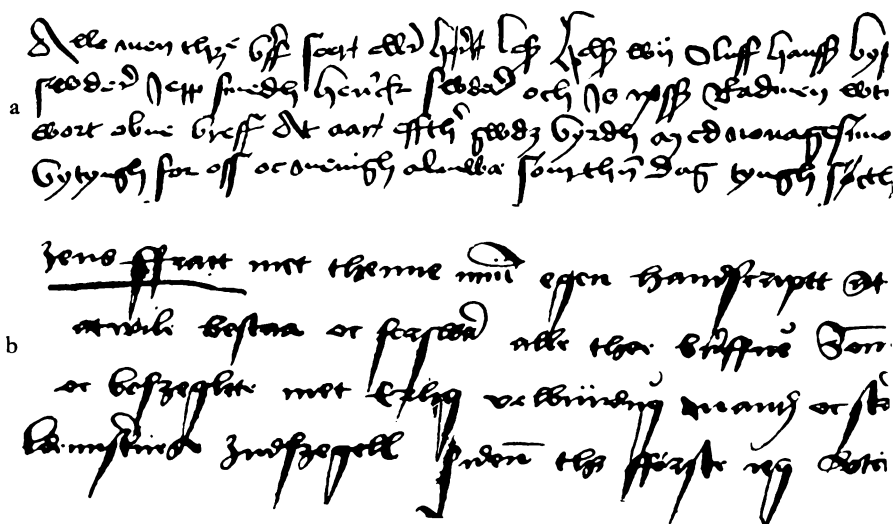

Fig. 5. Yngre gotisk Kursiv.

(a: Korsør Kirkes Arkiv ^{20/7} 1490, RA. Transskr.: Alle men thette breff seer eller hører lese Helse wij Oluff Hanssen byf[oget]. . swdere Jepp smedh Hensrick swdere och Is ipssen Radmen wti. . wort obne breff At aar effther gwdz byrdh Mednonagesimo . . bytynggh for oss oc menigh almwæ som then dag tynggh søeth. — b: Mog. Gyldenstiernes Arkiv ^{20/6} 1531, RA. Transskr.: Jens Ffratt met thenne miin egen handscriptt at . . at wile bestaa oc forsware alle thee breffue Som . . oc beszeglte met Erlig velbiurdug mands oc stre[ngel]. . [Gulldennstiernes Indszegell siden thet første ieg vt[aff]].

Bogskrift gik over til at blive Trykskrift, hvortil den i sin udprægede Form var ypperligt egnet. Derimod fortrængtes den efterhaanden fra Haandskrifterne — med Undtagelse af de kirkelige — dels af Kursiven og dels af en ny Bogskrift, som i flere Henseender betegner et Melletrin mellem den gamle Bogskrift og Kursiven og derfor kan benævnes Halvkursiven. I Modsætning til den gamle gotiske Bogskrift, som fortrinsvis var knyttet til Kirken og lige til

Middelalderens Slutning var eneherkende i de liturgiske Haandskrifter, var Halvkursiven i sin Oprindelse borgerlig. Den skal være opstaaet i Paris og kaldes derfor undertiden *lettre parisienne*, det almindelige europæiske Navn er *lettre bâtarde*, fordi den som nævnt har Elementer baade af Bogskrift og Kursiv. Halvkursiven naaede en smuk Udvikling i Danmark, ogsaa her synes den at have været

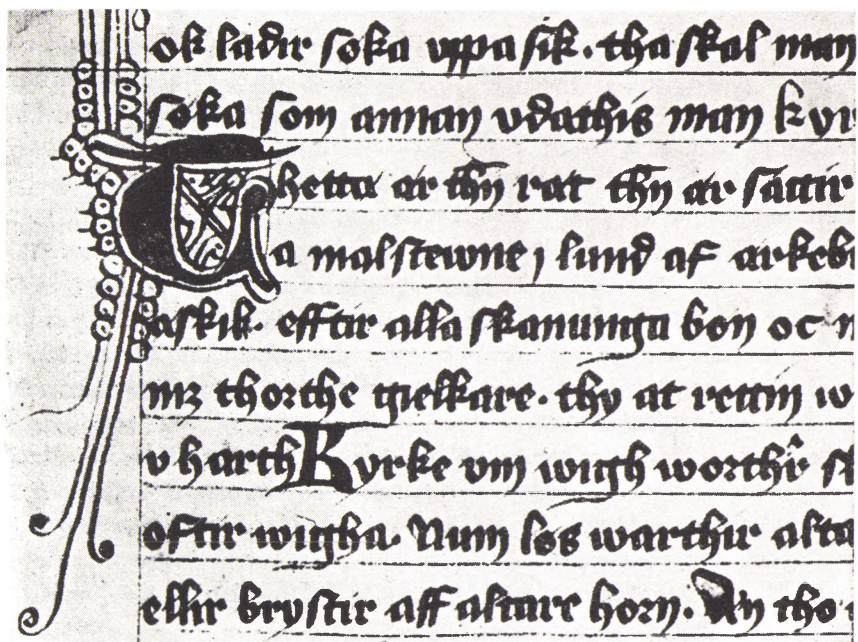

Fig. 6. Halvkursiv. Jep Svales i Væ 1430 (Don. var. 136,4).

Transskr.: ok ladir søka vppa sik. tha skal man [honum] søka som annan vdathis man (*Rød Overskr.:*) kyr[keret]—Thettæ ær then ræt then ær sattir [war] a malstewne j lund af ærkebi[scopi] æskil. efftir alla skanunga bøn oc [mest] meth thorthie gielkare. thy at rettin w[ar før] v harth Kyrke vm wigh worthir s[skal ey] oftir wigha. Num løs warthir alta[re steen] ellir brystir aff altare horn. Æn tho.

særlig knyttet til Købstæderne. Der er bevaret en Række særdeles smukt skrevne Haandskrifter fra de forskellige danske Købstæder, saaledes fra Lund, Malmø, Helsingør, Odense og Ribe. Den danske Halvkursiv naaede Højdepunktet i 2. Halvdel af 15. Aarhundrede. Den fremtræder som en smuk, letlæselig Skrift med kraftige Former og elegant svungne Linier og adskiller sig fra den samtidige tyske

Halvkursiv, som er stivere og mere kantet, derimod minder den mere om fransk og engelsk lettere båtard (Fig. 6).

Dansk Skrift maa, som det fremgaar af det foregaaende, ses som et Led i den almindelige europæiske Skriftudvikling. Skriften var kommet til os udefra, og Fornyelserne i Skriften opstod ligeledes som Regel langt fra de danske Grænser og naaede hyppigst som andre Kulturytringer til os over Tyskland, og dansk Skrift slutter sig derfor gennem Tiderne særlig nær til tysk Skrift. Fra gammel Tid faar dog dansk Skrift over for tysk Skrift et Særpræg gennem de særlig nordiske Lydtegn, især Tegnene for æ og ø, som er bevaret til Nutiden. Men ogsaa ellers har dansk Skrift som oftest haft et bestemt Præg, som adskiller den fra tysk Skrift. Det var ikke mindst Tilfældet i 15. Aarhundrede. Navnlig gælder det Kursiven og Halvkursiven, mens Bogskriften, som var særlig knyttet til Kirken, i det hele var international. I Tyskland var den nygotiske Skrift under Udvikling fra Midten af 15. Aarhundrede, mens dansk Skrift, selv om den selvfølgelig i mange Henseender paavirkes udefra, i højere Grad fulgte de gamle Baner. Mest tysk paavirket er Skriften i Kancelliet, særlig under Kongerne Christoffer af Bayern, Christian d. 1. og Frederik d. 1. Derimod var Skriften i 15. Aarhundrede — Unions-tiden — i det væsentlige ens over hele Norden. Et afgørende Brud med Udviklingen indtræder først ved Reformationstiden, hvorfra den nyere danske Skrift maa dateres.

NYGOTISK SKRIFT, ÆLDRE PERIODE

Fra Reformationstiden til Midten af 17. Aarhundrede.

Den italienske Renaissance, som i Kunsten og Videnskaben søgte nye Veje gennem en Tilknytning til Oldtiden, skabte ogsaa paa Skriftens Omraade Fornyelse gennem en Tilbagevenden til den ældre Skrift. Grundlaget for den nye Skrift, den humanistiske Skrift, var dog ikke Oldtidens, men den karolingiske Minuskel, i hvilken man fandt en stor Del af Oldtidslitteraturen overleveret. Derimod saa man med Foragt paa den senere Skrift ligesom paa Bygningskunsten, baade Skriften og Arkitekturen fra den senere Middelalder betegnede man som gotisk, oprindelig et Skældsord ensbetydende med barbarisk. Den nye Skrift fik gennem den humanistiske Bevægelse snart vid Udbredelse, baade som Trykskrift og som Skriveskrift, og sejrede hurtigt i de romanske Lande samt i England og Nederlandene. Ogsaa i Tyskland og Norden bragte Renaissancen Fornyelse af Skriften, men ligesom i Arkitekturen blev Grundlaget her Gotikken. Ved Siden af denne nygotiske Skrift anvendtes her dog ogsaa den humanistiske Skrift til Tekster paa Latin og Italiensk og andre syd- og vesteuropæiske Sprog. Adskillelsen blev nøje overholdt, saaledes at latinske og franske Ord i tyske og danske Tekster blev skrevet med latinske Bogstaver, mens det øvrige blev skrevet med gotisk Skrift. Den nygotiske Skrift blev saaledes i Danmark til langt ind i 19. Aarhundrede Hovedskriften, den egentlige nationale Skrift.²

Den nye Skrift, den nygotiske Skrift, var i Tyskland navnlig uddannet i en Række berømte Skriverskoler, af hvilke den mest bekendte var den, der var knyttet til Familien Neudörfer i Nürnberg, som igennem flere Slægtled virkede som Skrivemestre. Eleverne fik her ikke alene Undervisning, men ogsaa Kost og Ophold, og var

beskæftiget med at skrive fra Morgen til Aften.³ Her uddannedes ogsaa Skriverne i det tyske kejserlige Kancelli, hvis Skrift atter efterlignedes rundt om i Tyskland og Norden.

Ogsaa talrige Forskriftsbøger, som udarbejdedes af de berømte Skrivemestre, bidrog til at udbrede den tyske Skrift. 1579 udgav Nicolaus Eschenburg fra Lübeck en Forskriftsbog, „Fundamentbuch“, dateret Odense 6. Jan. 1579 og tilegnet Frederik II., med Prøver paa de forskellige Skriftformer, som de uddannede Skrivere beherskede, Fraktur, Cancelli og Kurrent med mange Underafdelinger, „geschoben“ (med Højrehældning), „liegend“ (stejl eller med Venstrehældning), „gewelbt“ (med bredere Buer) o. s. v.

Danmark var ved Reformationen kommet i nøjere kulturel Forbindelse med Tyskland, og ikke mindst paa Skriftens Omraade bliver den tyske Indflydelse fra nu af meget stærk. Samtidig ophører ved Unionens endelige Ophør den nære Tilknytning mellem Sverrig og Danmark, hvad der ligeledes afsætter sig Spor i Skriftudviklingen i de to Lande, idet Sverrig paa visse Punkter gaar sine egne Veje.⁴ Navnlig danner man her nye Typer for de særlig nordiske Bogstaver æ, ø, som skrives ä, ö — oprindelig a og o med overskrevet e, samt for aa, som skrives å — a med overskrevet o, mens man i Danmark vedbliver at bruge de ældre Typer.

Den nygotiske Skrift, der hurtigt sejrede i Danmark som i det øvrige Norden, frembød adskillige Fordele fremfor den ældre Skrift. De ensartede Træk i mange Bogstaver gav den et smukkere og mere regelmæssigt Præg samtidig med, at den var lettere at skrive, idet Bogstaverne i større Udstrækning skrives i eet, og Sammenhæng af Bogstaverne bliver almindeligere. Den var derfor bedre i Stand til at tilfredsstille Dagliglivets Behov. Skrivekunsten vinder fra nu af mere og mere Udbredelse. Ved Reformationen søgte man ikke alene at lægge Kirken, men ogsaa Skolen under Staten. Der oprettedes Latin-skoler i alle Købstæderne, selv de mindste, og det blev paalagt Øvrigheden i Byerne at paase, at der blev oprettet Skriveskoler for dem, som ikke duede til at lære Latin. Det sidste formaaede man dog ikke at gennemføre. Det lavere Skolevæsen var derfor før 1660 i det væsentlige overladt til det private Initiativ. Der fandtes „danske Skoler“, „Skriveskoler“ og „tyske Skoler“.⁵ Det højere Borgerskab i Byerne kan nu i Almindelighed skrive. Det samme er Tilfældet med Adelen. Man hører dog endnu i 16. Aarhundrede om Adelsmænd, som ikke kunde skrive. Om Mogens Clausen Rosenkrantz (d. 1560)

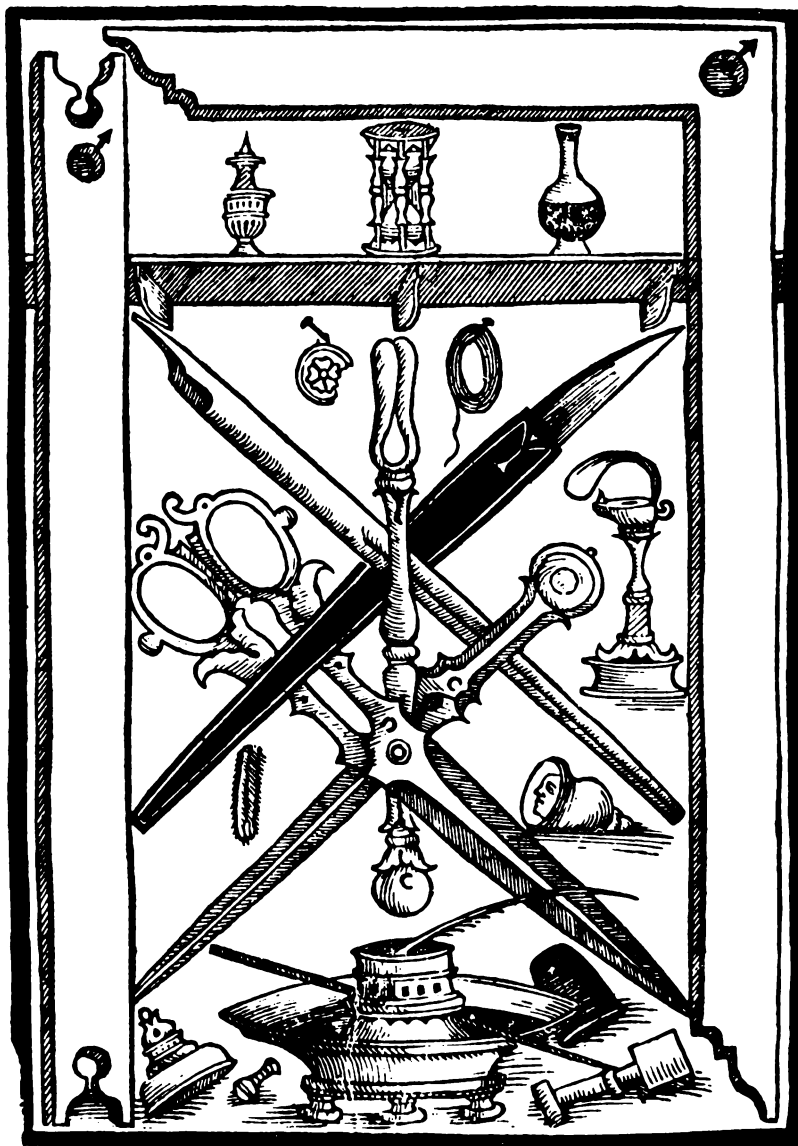

Fig. 7. Skriverekvisitter fra 16. Aarh. (Palatino 1588).

siges det saaledes, at han hverken kunde læse eller skrive.⁶ Paa Landet var Undervisningen, bortset fra lidt Degnelæsning, overladt til Hjemmene, og det hørte her til Undtagelserne, at den menige Be-

a
 eller ville mig A E
 offuer til fyn her meth teg gud beffallindis screff borreby thend
 24 septem Johan fris til heselagger.

b
 and hene deg gørr ieg gerne
 || Iffue de od beffallig af Koffuen
 den 4 septembriss 1573
 P Oxse

Fig. 8. Adelshænder.

(a: Johan Friis u. Aar, Korfits Ulfeldts Arkiv, RA. *Transskr.*: Eller ville ieg strax offuer til fyn her meth teg gud beffallindis screff borreby thend 24 septem Johan fris til heselagger. — b: Peder Oxse 4/9 1573, Herluf Trolles Arkiv, RA. *Transskr.*: [huor ieg ka]nd tiene deg gørr ieg gerne [och vi]ll haffue deg gud befallith af Køffuen[haggen] den 4 Septembriss 1573 Per Oxsse).

folkning kunde skrive. Fremmende for Skrivefærdigheden var det ogsaa, at Skrivematerialet nu var det billige Papir. Pergament anvendtes kun til særlig monumentale Arbejder og vigtigere Dokumenter. Skriveredskabet var Fjerpennen (Fig. 7 og 30). Fra Midten af 16. Aarhundrede finder man undertiden anvendt Blyant.⁷

Den tyske Indflydelse gjorde sig, som naturligt var, ikke straks lige stærkt gældende i alle Kredse. Mest tyskprægede er fra Begyndelsen de professionelle Skrivere, som vi træffer dem i Kancellipro-

a
 alder kære byrgette och kære ssyster
 gu[ddt]tt være] medtt dyg alle tyddt
 spare och bejuare]. — b: Eline Gøye 20/1 1562, do., RA. Transskr.:
 søen oc er en nu bod efter flere de ere
 [sa skøne] mest parten som dese ere
 gud ske lo[f]. — c: Pernille Oxen 20/1 1573, do., RA. Transskr.:
 for ieg troer uel ad[t myn] broder
 har bebreued. — d: Mette Oxen 20/1 1578, Jørgen Brahes Arkiv,
 RA. Transskr.: m[in] a[ll]er k[æ]reste] s[ø]ster] geffer
 teg ganske uen[leg] tel ken at ten
 god skreff[else]. — e: Johanne Oxen udat., do., RA. Transskr.:
 my[n] aellder kerestter moed[er] goed uer
 hoe[s eder] med syen hellyaaen oc
 noed oc berva[re eder] noedllyeg oc uell
 fraa fra oell eder kaen].

Fig. 9. Adelsdamehænder.

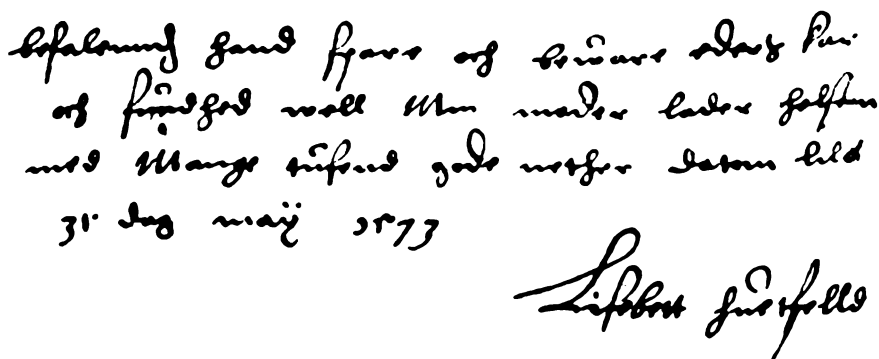
(a: Birgitte Rosenkrantz 1/1 1573 (?), Herluf Trolles Arkiv, RA. Transskr.:
 alder kære byrgette och kære ssyster gu[ddt]tt være] medtt dyg alle tyddt
 spare och bejuare]. — b: Eline Gøye 20/1 1562, do., RA. Transskr.: søen oc
 er en nu bod efter flere de ere [sa skøne] mest parten som dese ere
 gud ske lo[f]. — c: Pernille Oxen 20/1 1573, do., RA. Transskr.: for ieg troer uel
 ad[t myn] broder har bebreued. — d: Mette Oxen 20/1 1578, Jørgen Brahes Arkiv,
 RA. Transskr.: m[in] a[ll]er k[æ]reste] s[ø]ster] geffer teg ganske uen[leg] tel
 ken at ten god skreff[else]. — e: Johanne Oxen udat., do., RA. Transskr.:
 my[n] aellder kerestter moed[er] goed uer hoe[s eder] med syen hellyaaen
 oc noed oc berva[re eder] noedllyeg oc uell fraa fra oell eder kaen].

tokollerne. Selv her finder man dog ogsaa temmelig langt hen i Aarhundredet Skriverhænder, som er upaavirkede af den nye Skrift. Nævnes kan saaledes Skriveren Jens Thomsen Skriver,⁸ hvis store, karakteristiske Haand hyppigt træffes i Kancelliprotokollerne til hen i 1550'erne (Skriftprøver Nr. 3). Den ældre Generation af Adelen, Mænd som Johan Friis, Holger Rosenkrantz og Peder Oxe, skriver gennemgaaende en gammeldags, stærkt personligt præget, men ofte skødesløs og vanskeligt læselig Skrift (Fig. 8). En særlig gammeldags Skrift skriver de adelige Damer (Fig. 9), hvis Hænder, som man finder

Fig.10. Johan Venstermands Haand. Ca. 1562. (Langebeks Kwart, NkS816,4°).
 Transskr.: Och Ingenn haffuer Ieg saa grundelig, giffuitt all minn mening tilkiende, for wdenn thend eniste som Ieg haffuer kier. Gudt hannom lycken till sende, ehuar som hand wdj werdenn er, hanns sorrig tiill glede foruende... etc.

i talrige bevarede Breve, i Adelsvisebøger m. m., endnu hen i 1580erne mere minder om Skriften i Christian d. II.'s end i Frederik d. II.'s Tid. Som Regel er den tillige grov og uskøn og i Modsætning til Mændenes, som tidt er letflydende, er den ofte tung og ubehjælpelig. Navnlig frembyder flere Medlemmer af Slægten Oxe Eksempler paa en uskøn og besværlig Skrift. Den daarlige Skrift synes at have været karakteristisk for Familien. En Skrift som Johanne Oxes kræver betydelig Fantasi hos Læseren. Det gammeldags Præg af Skriften hos den ældre Adel har muligvis for en Del sin Forklaring i den adelige Opdragelse, idet Børnene ofte blev opdraget borte fra Hjemmet hos den ældre Generation af Slægten. Ind i Frederik d. II.'s Tid bevirker Kancelliuddannelsen, som mange unge Adelsmænd gennemgik, at en

stor Del af Adelen tilegner sig den nye Skrift og ofte skriver flydende og elegant, men dog i Modsætning til de egentlige Fagskrivere udpræget personligt. Et smukt Eksempel paa en saadan Kancellijunkers Skrift er Johan Venstermands (Fig. 10). Han tjente i Kancelliet o. Midten af 1560'erne. Man finder hans Haand dels i Udfærdigelser fra Kancellitiden, dels i Visehaandskriftet *Langebeks Kvarthaandskrift*, som han har paabegyndt i denne Tid, og hvori han med en sikker, elegant Haand har indført en Række lyriske Digte af den Art, som var højeste Mode i Hofkredsen ved Frederik II.'s Hof.⁹ Mod Slutningen af Aarhundredet kom ogsaa Adelsdamerne med, og mange af dem skriver nu en god, letlæselig Haand. Nævnes kan saaledes Arild

befalendij hand spare og beware eders kar[s]khed
 och sundhed well Min moder lader helsen
 med Mange tusend gode nether datom held
 31 dag may 1573

Lisbet Huitfeldt

Fig. 11. Lisbet Huitfeldts Haand ¹/₁₆ 1573, (Herluf Trolles Arkiv, RA).
Transskr.: befalendis hand spare och beware eders kar[s]khed] och sundhed
 well Min moder lader helsen [eder] med Mange tusend gode nether datom
 lilø [denn] 31. dag may 1573 Lisebett huetfeldt.

Huitfeldts Søstre, den slægtebogsinteresserede Lisbet Huitfeldt (1561—1609) (Fig. 11), hvis Haand man vistnok finder i den saakaldte Dronning Sofies Visebog, og Beate Huitfeldt, Hofmesterinde hos Dronning Sofie (1564—1626). Fra Begyndelsen af 17. Aarhundrede er Adelsdamehaandskriftet Christence Juels Haandskrift, skrevet 1614—15 med en let og skolet Haand af den unge Christence Juel (Fig. 12).

Haandskrifterne havde for vigtige Grupperes Vedkommende ikke udspillet deres Rolle med Bogtrykkerkunstens Optræden. Ghemens Lovudgave kunde ikke længe tilfredsstille Efterspørgslen efter Lovtekster, og op igennem det 16. og første Halvdel af 17. Aarhundrede blev der skrevet talrige Lovhaandskrifter. De er som Regel skrevet af professionelle Skrivere, undertiden rent fabrikmæssigt —

i et enkelt Tilfælde har man bevaret 14 Haandskrifter, skrevne med samme Haand. Haandskrifterne, som nu altid er skrevet paa Papir, er som Regel meget beskedne i Udstyrelse. Kun paa Titelbladene anvendes der undertiden en Udsmykning med Renaissanceornamentering. En ganske anderledes fornem Udstyrelse har det pragtfulde Haandskrift med Københavns Privilegier, som Christoffer Valkendorf 1582 som Københavns Statholder skænkede Byen København, og som endnu findes paa Københavns Raadhus.¹⁰ Haandskriftet, som

Der wij war to. Der wij Schiffte di Schrinne
Saa Sma, mit war hielt, y hindis war
brøtt, fuld lidett haffuer ieg min tieniste nøtt.
Der Alle wor Sorig well for driffuis etc.
Finis. Ende.
Gud oß sin naade Sende. 3: 9:

Fig. 12. Christence Juels Haand 1615. (Christence Juels Vischs., Thott 1512, 4°).

Transskr.: Der wij war to, der wij Schiffte di Schrinne Saa Sma, mit war hielt, och hindis war brøtt, fuld lidett haffuer ieg min tieniste nøtt. Der Alle wor Sorig well for driffuis etc. Finis. Ende. Gud oß sin naade Sende etc. 3: 9: (o: C[hristence] J[uel], se ndf. S. 86).

er skrevet paa Pergament i Folioformat, er det smukkeste Eksempel paa et dansk Renaissancehaandskrift. Titelbladets Kartoucheværkramme er dog ikke original, men en Kopi efter Titelbladet i Christian III.'s Bibel (Træsnit af Jakob Bink). I 2. Halvdel af 16. Aarhundrede og i 17. Aarhundrede blomstrede Visebøgerne. De ældste af disse, som fortrinsvis var knyttet til Hofkredsen, havde tildels Karakter af Stambøger. Man finder i disse talrige Prøver paa Adels hænder, dels i de indskrevne Viser, dels i Navnetræk og Sentenser.

Det førnævnte Haandskrift, Langebeks Kvarthaandskrift, som ejedes af Johan Venstermand og senere af den ansete Karen Gyldenstjerne, Enke efter Rigsraad Holger Rosenkrantz, indeholder saaledes c. 70 Adelsnavne. Det overvejende Antal af Visehaandskrifterne, saaledes Vedels Haandskrifter og Flertallet af Adelsdamehaandskrifter, er dog skrevet af Fagskrivere.

Trods de professionelle Skriverhænders mere upersonlige Præg finder man dog ogsaa her betydelige Forskelligheder mellem de enkelte

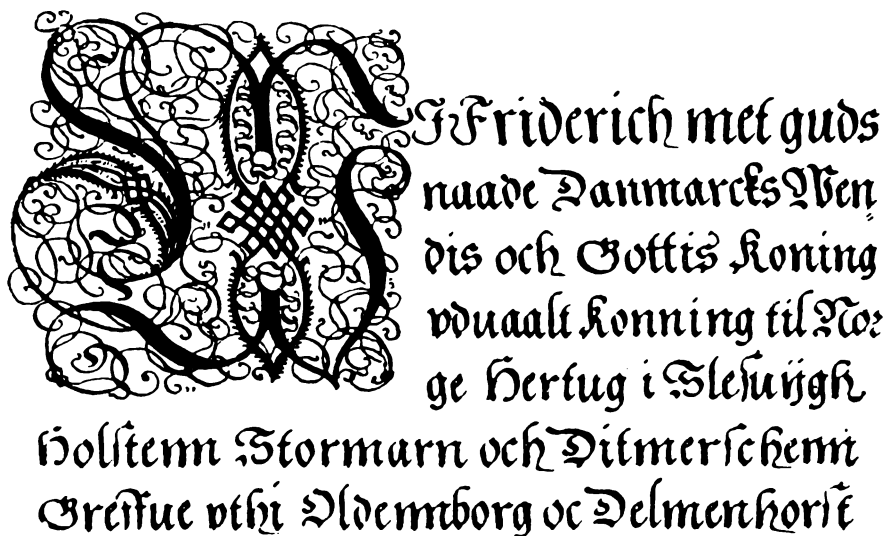

Fig. 13. Fraktur. 1581. (Kgl. Bibl.s Eksemplar af Valkendorfbogen, NkS. 375 b, 2°).
Transskr.: Wi Friderich met guds naade Danmarcks Wendis och Gottis Koning vduaalt Konning til Norge Hertug i Slesuijgh Holstenn Stormarn och Ditmerschenn Greffue vthi Oldennborg oc Delmenhorst.

Skrivere, hvad der dels beror paa, at Skriften i det 16. Aarhundrede var i stærk og hurtig Udvikling, hvorfor gammelt og nyt stadig brydes, dels skyldes den Mangfoldighed af Skriftyper og Bogstavformer, som fra de tyske Skriverskoler indførtes her i Landet. De nævnte Forhold bevirker, at Skriften i 16. Aarhundrede frembyder et mere mangfoldigt Billede end i noget andet Tidsrum af den danske Skrifts Historie.

Den strengeste Form for Nygotikken, *Frakturen* (Fig. 13), betegner en Fornyelse af den gamle Bogskrift og staar stadig denne meget nær. Bogstaverne er langstrakte med Spidsbuer foroven og

forneden. Rundinger træder dog oftere i Stedet for de tidligere lige Linier og skarpe Kanter. Stavene i **m**, **n** o. s. v. forbindes med Haarstreger, **f** og langt **s** har spidst nedløbende Underlængder, **a** er enkeltbuet, **i** har altid Prik, **i** **k** er højre Ben i Almindelighed vandret og hævet i Højde med Overkanten af de lave Bogstaver, **z** „*r-rotunda*“ bruges i Frakturen stadig af nogle Skrivere ret hyppigt, dog aldrig i Begyndelsen af Ord. Ved dobbelt **r** skrives hyppigt det sidste **r** som *r-rotunda*. Ganske særlig gjaldt Fornyelsen de store Bogstaver. Grundlaget er de gotiske Majuskler, men saa godt som alle gennemgaar de en indgribende Forandring. De faar nu de faste Former, som vi kender fra gotisk Trykskrift. Visse Træk gaar igen i de fleste Bogstaver, hvorved de faar et vist ensartet Præg. Frakturskriften er fra første Færd, den viser sig paa dansk Grund, fuldt udviklet og bevares i det væsentlige uforandret op igennem Tiden. De gotiske Trykskriftformer har stadig bevaret de fleste Træk fra 16. Aarhundrede. Frakturskriften blev først og fremmest eneherkende som Trykskrift, men den anvendtes i 16. Aarhundrede ogsaa i Haandskrifter. Et enkelt Haandskrift af Skaanske Lov (*Uppsala B 11*) er helt igennem skrevet med Fraktur, men i Almindelighed anvendtes Frakturen kun til Overskrifter. Særlig monumentale Værker skrives dog med Fraktur som den førnævnte *Valkendorfbog* med Københavns Privilegier fra 1582 med senere Tilføjelser fra 17. Aarhundrede.

Som Mellempformer mellem Frakturen og Kursiven udformede tyske Skriverskoler en Mængde Skriftyper under Betegnelsen *K a n c e l l i s k r i f t* og *K a n c e l l i f r a k t u r*.¹¹ Kancelliskriften (Fig. 14) er en Slags halvkursiv Skrift, den er hyppigt meget stejlt skrevet, ikke sjældent med Venstrehældning, den er stivere og mere kantet end Kursiven, Bogstaver som **a** og **g** er som Regel kløvede, og Slutstavene i **m** og **n** brækkes ofte foroven (kvadrangulære Vinkler) **n**. Kancelliskrift anvendes kun lidt i Danmark. Man kan dog undertiden finde den anvendt i Kancelliprotokoller og i enkelte Lovhaandskrifter, navnlig Haandskrifter fra den Schrøderske Skole i Odense som det store Foliohaandskrift *Uppsala B 65*, skrevet 1576 af Philip Schrøder (indvandret fra Grabow i Mecklenburg), tysk og dansk Skolemester. Ogsaa det ældste Visehaandskrift *Hjertebogen* fra c. 1550, skrevet af den kgl. Køgemester Albert Mus,¹² og det store Visehaandskrift *Karen Brahes Folio*, skrevet af en Skriver for Margrete Lange,¹³ er skrevet i Former af Kancelliskrift. Derimod forekommer den gamle Halvkursiv, som havde spillet saa fremtrædende en Rolle i 15. Aar-

a wdj wort land fyen ligendis. som er fe
gaard wdj holmindzherrit wdj damkie[r
ri[n] nielsen wdj boer, wdj thiuffkier. w

b Alle daa sade thy kloster lomfrwer
thy leste y theris bog, Thy tenckte thet
war gudtz Engell, ther yomfrw lizebett
tog, Meden thy RoBer och thy liller
gror well ?

c Karen Lx
Karen Brahes Fol. Karen Brahes Bibl., Odense.
tu dem Gudi vil sinu Erker, myn die Haffuer drømit
gud eader Guds og fode forde, myn edelig hyn, og gje

Fig. 14. Kancelliskrift.

(a: Fynske Tegn. 1579. RA. *Transskr.*: wdj wort land fyen ligendis, som er
fø[rst en] gaard wdj holmindzherrit wdj damkie[r lau]ritz nielsen wdj boer,
wdj thiuffkier w[dj]. — b: Hjertebogen, Thott 1510, 4°. *Transskr.*: Alle daa
sade thy Kloster lomfrwer, thy leste y theris bog, Thy tenckte thet war
gudtz Engell, ther yomfrw lizebett tog, Meden thy RoBer och thy liller
gror well. — c: Karen Brahes Fol., Karen Brahes Bibl., Odense. *Transskr.*:
Finus Lx Marsti Hand Wogner Om Mid[enatt, Och] taller hand til sinn Kerre,
meg Haffuer drømit [saa Vnderlig] gud rade huad thet skall seede, myn edelig
Herre, hyn[d].

hundrede, ikke mere. Strengere Former af Kancelliskrift, som mere
nærmer sig Frakturen (Kancellifraktur), forekommer i Overskrifter,
paa Titelblade og i Begyndelseslinier af Diplomer (Fig. 15).

Mens de nævnte Skriftyper er mere eller mindre kunstfærdige og
som Regel kun benyttes af professionelle Skrivere, er Kursiven
Dagliglivets Skrift, som bruges i de fleste Haandskrifter, Kancelli-
protokoller, Diplomer, Breve o. s. v. Den nygotiske Kursivskrift

imødekommer de Krav, som den mere udstrakte Benyttelse maatte stille med Hensyn til en letflydende Skrift, og fortsatte derved Tendenser, som ogsaa i Danmark havde gjort sig gældende i den senere Middelalder. Disse Tendenser er i fortsat Udvikling gennem hele den ældre Periode, til Bogstaverne i 2. Halvdel af 17. Aarh. i det hele faar de faste Former, som de bevarer, saa længe den gotiske Skrift benyttes. Bogstaverne forbindes med Haarstreger og omdannes saaledes, at de kan skrives, uden at Pennen løftes. Bogstaver som **e**, **o** og **b** forsynes efterhaanden med Slutningshage, saa de kan skrives sammen med det følgende Bogstav. Ved **f** og **t** bruges Tværstregen til at danne Forbindelse, og paa lignende Maade bliver ved **k** højre Ben brugt

Fig. 15. Kancellifraktur. (Rentemesterregnsk. 1591, Titelblad, RA).
Transskr.: Regenschaff Paa Guldt Søff gamle daller och Danske Pe[n]dinge
 som paa Kongelig Maiestæts wegne wdi ha[ns].

som Forbindelsesstreg med det følgende Bogstav. Bogstaver som **d**, **g**, **h** o. fl. sammenknyttes med det følgende Bogstav ved Højælp af Sløjfen.

Et af de mest ejendommelige Træk ved den nygotiske Kursiv er Kløvningen, hvorved mange Bogstaver spaltes i 2 Dele forbundet ved en Haarstreg. Kløvning forekommer i Danmark først ved **r**, hvor den optræder allerede o. 1536; i Stedet for at ende spidst faar det nu to Spidser eller en bred Fod. Omkr. 1550 faar ogsaa **y** hyppigt en kløvet Form; det samme er snart efter Tilfældet med **v** og **w**; senere følger andre Bogstaver som **a**, **g** o. fl.

Angaaende Udviklingen af Bogstaverne op igennem 16. Aarhundrede kan i øvrigt nævnes følgende (Fig. 16): **a** er i 16. Aarhundrede sjældent kløvet undtagen i mere sirlig Skrift. **b** har i 16. Aarhundrede

sjældent Hage til Forbindelsen med følgende Bogstav. c har vandret Skulderstreg, i Forbindelsen sch, som bliver almindelig i anden Halvdel af Aarhundredet, mangler Skulderstregen dog, og c'et selv forsvinder oftere mere eller mindre i Forbindelsesstregen mellem s og h. d har altid den „runde“ Form, oftest med Sløjfe. e bestaar af en Hovedstreg med et Øje paa højre Side, fra o. 1560 forsynes det regelmæssigt med en Haarstreg, hvormed det forbindes med det føl-

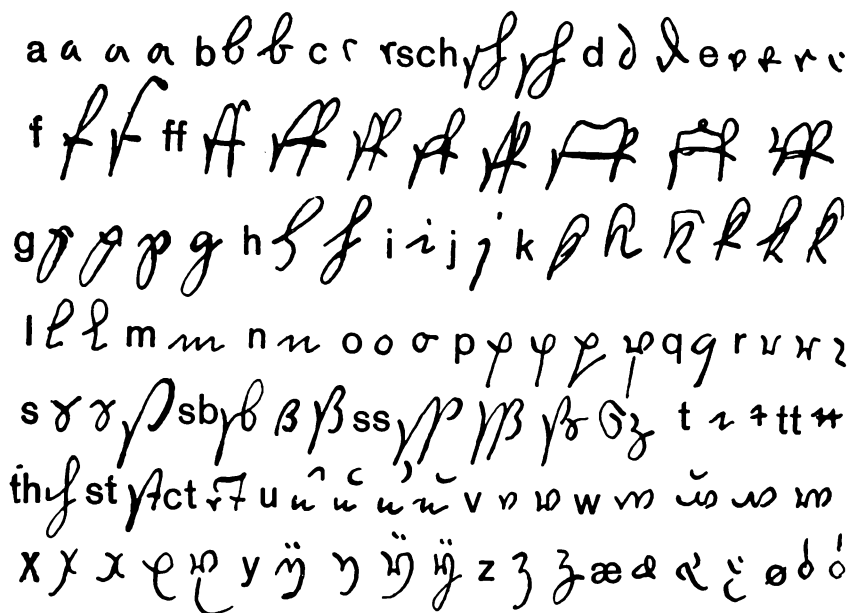

Fig. 16. Bogstavformer fra 16. Aarh. Smaa Bogstaver.

gende Bogstav, samtidig faar Øjet Tilbøjelighed til at aabne sig, hvorved den senere karakteristiske Form fremkommer, i den tidligere Del af 16. Aarhundrede har e dog ofte ligesom tidligere Prik i Stedet for Øje. I f føres Pennen først ned og derefter atter op, hvorved Underlængden bliver dobbelt, Tværstregen skrives i Modsætning til nutildags i Forbindelse med Sløjfen foroven, i Efterlyd skrives det hyppigt dobbelt, og Tværstregen udgaar da fra Sløjfen paa det sidste f, dobbelt-f kan i øvrigt varieres paa mange Maader, i Forlyd har ff endnu undertiden en Forstreg, en Udpyntning, som var almindelig i Slutningen af Middelalderen. Mens Sløjfen i g i de første Tiaar af 16. Aarhundrede havde spids Afslutning nedefter (Fig. 5 b),

rundes den nu, i øvrigt har g endnu til hen imod 1550 som Regel den gamle Form, hvor Hovedet skrives som en svungen Linie, og den næste Bue, Sløjfen, svinges op over denne og danner Hovedets øverste Runding, af denne Form udvikles en ny Form, hvor Sløjfen krydser under Hovedet, saa dette bliver aabent, og Bogstavet kommer til at ligne et langstrakt „runt“ s. Denne Form er meget almindelig i tysk Skrift og forekommer mere undtagelsesvis i dansk Skrift fra o. 1550 (Skriftprøver Nr. 7), den almindelige yngre g-Form findes ogsaa ret tidligt hos enkelte Skrivere og bliver eneherkende efter c. 1570. h har hyppigt den strakte Form, ofte har det dog bevaret et mere eller mindre skarpt Knæk paa Midten. i har altid Prik, i Ordslutning forlænges det under Linien (j). k kan skrives paa mange Maader, i Almindelighed har det 2 Buer, hvoraf den større Bue hyppigt lukker om den mindre, højre Ben er undertiden vandret og kan danne Forbindelse med det følgende Bogstav, ikke sjældent — navnlig i tidligere Tid — mangler det helt, i ældre Tid gaar Bogstavet undertiden under Linien. m og n skrives med skarpe Vinkler, i mere flygtig Skrift kan de dog trækkes ud til en mere eller mindre lige Streg. o har fra o. Midten af 16. Aarhundrede Forbindelsesstreg, hvormed det knyttes sammen med det følgende Bogstav. p skrives hyppigst som en Sløjfe med lige Underlængde, som ved en Forbindelseslinie kan være forbundet med det følgende Bogstav, i mere sirlig Skrift kløves Hovedet og skrives som et v, hvorefter Længdestregen føjes til, ofte uden Sammenhæng med det øvrige Bogstav. q har lige Underlængde uden Tværstreg, mod Slutningen af Aarhundredet forekommer Kløvning. r er altid kløvet, den lodrette Streg gennem Skulderstregen, som er saa karakteristisk for den senere Middelalder, kendes ikke mere, 2 „r-rotunda“, forekommer i Skriverskrift til o. 1550, dog meget sjældent i Forlyd, hos den ældre Adel og hos Adelsdamerne kan det findes langt hen i 2. Halvdel af Aarhundredet. Det lange s mister hyppigt Overlængden — især i ældre Tid — naar det sammenskrives med et følgende Bogstav, som det allerede var almindeligt i Slutningen af Middelalderen, ellers afsluttes det opefter med Bue eller Sløjfe, under Paavirkning fra tysk Skrift bruges hyppigt Ligaturen ß („Skillings-tegnet“) — oprindelig af et langt s + kort s eller z — men den har paa Dansk som Regel ingen særlig Betydning og bruges sædvanligvis ganske i Flæng med almindeligt s, saaledes ogsaa i Forlyd, undertiden bruges det dog til at betegne dobbelt s (thiße), dobbelt s skrives ellers som Regel som to lange s'er eller langt s + ß, særlig i Forlyd

findes ß undertiden opløst som langt s + rundt s eller z. Det runde s, som nu har Sløjfeform, bruges i Almindelighed kun ved Ordslutning. t er lavt eller hæver sig kun en Ubetydelighed over de lave Bogstaver, først mod Slutningen af 16. Aarhundrede bliver det højt Bogstav, efter s, hvormed t forbindes i Ligatur, er det dog altid højt, ogsaa efter c er det undertiden højt og har bevaret en Bue til venstre som Rest af den gamle Ligatur, Tværstregen ligger lavt og mangler ofte, især naar t er forbundet med et følgende Bogstav, særlig h, Forbindelsen sker da ved en Skraastreg fra t'stets Fod. u skrives som n, men kendetegnes ved et diakritisk Tegn, som oprindeligt havde Form af en Vinkel (o: v), men nu er en Bue eller Krølle af meget varierende Form, undertiden findes den ogsaa over w. Bogstaverne u og v (w) har — ligesom i og j — endnu ikke forskellig Lydværdi, u skrives sædvanligvis inde i Ord og i Ordslutning, mens v og w anvendes i Begyndelsen af Ordet (Wuen = Uven), i 16. Aarhundrede bruges w fuldt saa hyppigt som v, Forbindelsen *ve* skrives ffue, som det var blevet almindeligt i den senere Middelalder. x forekommer undertiden i den gamle Form x, oftest skrives det dog i eet Træk og optræder i Former, der ganske svarer til p, kun med den Forskel, at Længdestregen her svinges til højre. y er fra Midten af Aarhundredet kløvet og har som Regel to Prikker, det bruges i 16. Aarhundrede endnu undertiden for i, i Tvelydene ey og øy er det altid Tilfældet, i mere skødesløs Skrift kan det undertiden være vanskeligt at skelne y fra ij. z har altid Underlængde. De gamle særlig nordiske Tegn for æ og ø bevares i modificeret Form, æ skrives som sammenskrevet a og e, mod Slutningen af Aarhundredet gaar Slutstregen paa a som Regel under Linien, og e'et angives ved en lille Hage til højre, men det er i øvrigt sjældent, da man i Almindelighed skriver e i Stedet for æ, undertiden bruges det gamle *e-caudata* e, laant fra latinsk Skrift. ø var fra gammel Tid kendetegnet ved Gennemstregning, Stregen hæves nu efterhaanden over Bogstavet, men er dog i 16. Aarhundrede aldrig højt hævet. For aa indfører dansk Skrift i Modsætning til svensk ikke noget særligt Tegn, den nationale danske Betegnelse, som er lydhistorisk begrundet, idet aa udgaar fra langt a, er lige til Nutiden vedblevet at være to a'er, kun ganske sporadisk i enkelte skaanske eller skaanskprægede Tekster forekommer i 16. Aarhundrede det svenske å.¹⁴

Store Bogstaver, Versaler, anvendes i den ældre Tid kun sparsomt, og de er tilmed lave og sætter derfor i ringe Grad deres

Præg paa Skriften. Fra 1560erne bliver de hyppigere og samtidig mere fremtrædende, men de anvendes vilkaarligt og usystematisk og nærmest af dekorative Grunde. Ikke sjældent finder man dem anvendt inde i Ord, navnlig ved S sammensætninger, og Sammenblanding af Versalformer og smaa Bogstaver finder jævnlig Sted. Da man i Stedet for de egentlige Versalformer oftere anvender mere eller mindre fremtrædende Former af de smaa Bogstaver, og Versalformerne i sig selv i flere Tilfælde kun er mere eller mindre omdannede Former af de smaa Bogstaver, er det tidt vanskeligt at afgøre, om et Bogstav er „stort“ eller „lille“. De store Bogstaver er mere varieret end de smaa, og det individuelle har større Spillerum. De fleste Former er Variationer af Versalerne i Frakturskriften, andre er forstørrede Former af de smaa Bogstaver, i nogle Tilfælde lever Former fra den senere Middelalder videre. De enkelte Bogstaver optræder oftere i flere forskellige Typer, som hver for sig kan varieres paa forskellig Maade. Flere Former anvendes jævnsides, ofte af den samme Skriver. Oftere findes der af en enkelt Type dels en mere sammensat, dels en mere forenklet Type. I en Række Bogstaver skrives saaledes venstre Side snart som en jævn Bue, snart som en stærkt svungen, sløjfeagtig Linie med mere eller mindre vandret Fod. De fleste Bogstaver skrives i den ældre Tid oftest i 2 eller flere Træk, men der er en udpræget Stræben efter at skrive Bogstaverne i et enkelt Træk, uden at Pennen løftes, denne Tendens bliver stadig mere fremtrædende og bevirker, at mange Bogstavformer efterhaanden gennemgaar en stærk Udvikling.

Angaaende de enkelte Bogstavformer kan bemærkes følgende (Fig. 17). **A** skrives i den ældre Tid til o. 1550 ofte som en liggende Sløjfe, en Form, som var blevet almindelig i den senere Middelalder, undertiden træffes ogsaa en Form, som ligner det moderne latinske **A** og gaar tilbage til det gamle Majuskel **A**, de to Sider bøjes ofte fra hinanden foroven, hvorved Bogstavet undertiden kan minde om et latinsk **X**, almindeligst er dog en Form, som er udviklet af det lille **a**, og som efterhaanden bliver omtrent eneherkende, Buen er som Regel lav, men har et højt svunget Vedhæng, som i ældre Tid skrives for sig, men senere skrives i eet med det øvrige Bogstav, fra o. 1560 kan træffes en Variation, hvor Buen er høj og smal, undertiden nærmer det sig Majuskel **A** og kan ligesom dette have Tværstreg. **B** skrives som Regel i 2 Træk, venstre Side skrives som en Sløjfe med vandret Fod, undertiden forekommer en Form med Kløvning,

A a A a A a a a a a B b B b
 c c c c c c c c c c
 d d d d d d d d e e e e
 f f f f f f f f f f
 g g g g g g g g h h h h
 i i i i i i i i j j j j
 k k k k k k k k l l l l l l
 m m m m m m m m n n n n
 o o o o o o o o p p p p p p
 q q q q q q q q r r r r r r
 s s s s s s s s t t t t t t
 v v v v v v v v w w w w w w

Fig. 17. Bogstavformer fra 16. Aarh. Store Bogstaver.

hvorved man opnaar at kunne skrive det i eet Træk, det falder da ofte saa nøje sammen med V, at det kan være vanskeligt at skelne derfra. **C** skrives snart mere enkelt som en aaben Bue, snart mere kompliceret som en Sløjfe, opefter afsluttes det som Regel af en lille Streg eller Bue. **D** har dels Former, som udgaar fra Majuskel D, dels en Form, som udgaar fra det lille d. **E** har i ældre Tid hyppigt tilsvarende Former som C, men er forsynet med Tværstreg, almindeligst bliver efterhaanden en Form med en aaben Bue, som gaar under Linien, og hvor Tværstregen skrives som en spids Vinkel, hvis øverste Bue er højt svunget, kort efter Midten af 16. Aarhundrede begynder man at skrive Bogstavet i eet Træk, idet man fra Buens nederste Del fører en Linie op til Vinklens øverste Bue, hvormed den danner Sløjfe, ved Siden af denne E-Form forekommer dog stadig andre Typer. Ligesom den almindelige E-Form gaar **F** under Linien, og Tværstregen skrives paa tilsvarende Maade som ved E, men endnu tidligere end ved dette Bogstav begynder man ved F at skrive den i eet med Hovedstregen, idet dennes nederste Ende svinges op over Bogstavet og danner Sløjfe eller Bue. **G** udgaar fra Majuskelformen i Frakturskriften, men da denne var vanskelig at skrive, opstaar der efterhaanden talrige Variationer, som undertiden kan minde stærkt om B. **H** udgaar fra det lille h, men i Modsætning til dette bevarer Versalformen et mere eller mindre skarpt Knæk, ved Siden af dette bruges dog stadig hyppigt det gamle unciale H, varieret paa forskellig Maade. **I** gaar sædvanligvis under Linien og har hyppigt Tværstreg, der skelnes ikke mellem I og J, men da man i Forlyd altid har i, maa det gengives I. For **K** bruges i ældre Tid forstørrede Former af det lille k, først henimod 1570 bliver en egentlig Versalform almindelig, man begynder tidligt at skrive den i eet Træk, hvorved den karakteristiske K-Form opstaar, som anvendtes lige saa længe, som den gotiske Skrift var i Brug, i 16. Aarhundrede forekommer dog Variationer, idet venstre Side af Bogstavet kan skrives som Sløjfe. **L** skrives som Regel i eet Træk med bred vandret Fod, opefter afsluttes det af Sløjfe eller Bue, som ofte er svunget bagud. **M** og **N** skrives i ældre Tid enkle som forstørrede Former af de smaa Bogstaver, undertiden har de Hældning til venstre, mod Slutningen af Aarhundredet udfyntes de oftere med Kløvning, Buer eller Sløjfer foroven og undertiden ogsaa forneden. Som overskrevet M ved Talangivelser til Betegnelse af Tusind bruges en Majuskelform, som ogsaa ellers kan forekomme. **O** skrives oftest i 2 Træk med stærkt svungen venstre

Side, mod Slutningen af 16. Aarhundrede begynder man undertiden at skrive det i eet Træk, der forekommer da baade enklere og mere sammensatte Typer, det forsynes oftere med en Prik i Midten, som ogsaa forekommer ved andre „runde“ Bogstaver. **P** udgaar fra Frakturformen, som atter er en forstørret og udpyntet Form af det lille p, det holder sig nogenlunde uforandret gennem Tiden. **Q** skrives som O med en Hage forneden. **R** forekommer i adskillige Former, idet den oprindelige Versalform udvikles paa forskellig Maade under Bestræbelserne for at skrive den i eet Træk, den almindeligste Form minder stærkt om K, kun bøjes den øverste Ende af den lodrette Streg til venstre, mens den ved K bøjes til højre, allerede tidligt forekommer en forenklet Form, en Variation af denne med 2 omtrent lige store Sløjfer bliver almindelig mod Slutningen af Aarhundredet og er fra omkr. 1600 omtrent eneherkende i dansk Skrift, ved Siden af disse Former forekommer navnlig i ældre Tid undertiden en Form med vandret højre Fod og i Almindelighed med Kløvning, den er almindelig i Tyskland, men er sjældnere i dansk Skrift. **S** forekommer ligeledes i forskellige Former, den gamle Majuskelform træffes saaledes stadig op igennem det 16. Aarhundrede, udpyntet paa forskellig Maade, den almindeligste Form i ældre Tid er dog **ſ**, som er laant fra Frakturskriften og oprindelig udgaet fra det lille „runde“ s i den middelalderlige Skrift, den har hyppigt, især i den tidligere Tid, lodret Gennemstregning, fra o. 1560erne fortrænges den af en ny Form, som er en forstørret Form af det nye „runde“ s, i 16. Aarhundrede gaar den lidt ned under Linien. **T** har til o. 1550 oftest den kantede Ziksakform, som var blevet almindelig i Slutningen af Middelalderen, senere skrives det med rund eller sløjfeformet Underdel og svungen Tværbjælke med en lodret Gennemstregning. **U** forekommer ikke, da der i Forlyd altid skrives **V** eller **W**, disse Bogstaver skrives som forstørrede Former af de smaa Bogstaver, udpyntet paa forskellig Maade. **V** har hyppigt en Form, som ligner den kløvede B-Form. For **Z**, **Y** og **Æ** bruges forstørrede Former af de smaa Bogstaver, men de forekommer kun sjældent i dansk Skrift. **Ø** skrives som O med en skraa Gennemstregning.

Ligesom Bogstavformerne er Skriftens almindelige Præg stærkt skiftende op igennem 16. Aarhundrede. Indtil omkr. 1550 er Skriften som Regel lav, Over- og Underlængder er relativt korte, og de store Bogstaver er faa og beskedne af Størrelse (Fig. 18 a, Skriftprøver Nr. 1—5). I 60erne og 70erne bliver Overlængderne større, særlig f og s

a pengi gund mit isse . . . mit wad wmslage
wij Kyell anno mdxlvj oc anno mdxlvij paa
wore wegne haffuer wpeboritt oc igenn

b wor guggende igult Skrytens Esj bedt wij wogre
atj mett thet forste wille forskicke tiill wor kiøpsted

c Her Kaarl wille Buerckem vdi alle den
Søffuenn om Nathenn Soffue, førindt Gu
løst sinn Broder aff Iernn, fick wond

d Tha beplichter wij oss wore Eptherkommere
I Danmark och Kronen, Egienn att wdlegg
Alexander Durham, Hanns Hustru, och isse

e sigt Danske Rundt Mønt, effter som mig thett
Aff Øffrigbedenn er Angiffuedt och befalledt, So.

Fig. 18. Skriftprøver fra 16. Aarh.

(a: Reg. o. alle Lande 1547, RA. *Transskr.*: pendinge hand tiill these tuende wore wmslage wtj Kyell anno mdxlvj oc anno mdxlvij paa wore wegne haffuer wpeboritt oc igenn. — b: Kgl. Miss. til Mog. Gyldenstjerne $30/3$ 1560, Mog. Gyldenstiernes Arkiv, RA. *Transskr.*: ere huggenne thiill Skorstenne Thij bede wij etther . . . atj mett thet forste wille forskicke tiill wor kiøpsted. — c: Langebeks Kwart, Beg. af 1570erne. *Transskr.*: Her Kaarl wille huerckenn ede eller dric[ke icke] Søffuenn ohm Nathenn Soffue, førindt ha[nd fick] løst sinn Broder aff Iernn, fick wond[enn]. — d: Fynske Reg. 1581, RA. *Transskr.*: Tha beplichter wij oss wore Eptherkommere [Konning] I Danmark och Kronen, Egienn att wdlegg[e forne] Alexander Durham, hanns Hustru, och ther[is]. — e: Bilag til RM Regnsk. Konto A $10/8$ 1596, RA. *Transskr.*: [forfer]dige danske Rundt Mønt, effter som mig thett Aff Øffrigbedenn er Angiffuedt och befalledt, So[m]).

har nu store, kraftigt udviklede Sløjfer og har undertiden, særlig omkr. 1560, langt udtrukne Underlængder, de store Bogstaver bliver talrigere og gør sig stærkere gældende i Skriftbilledet (Fig. 18 b, Skriftprøver Nr. 6—7). Omkring 1570—80 forekommer Skriften mere urolig, hvortil bl. a. bidrager, at Kløvning af Bogstaverne er trængt stærkere igennem (Fig. 18 c, Skriftprøver Nr. 8—9). Henimod Slutningen af Aarhundredet bliver Bogstaverne i det hele slankere, Skriften gør ofte et smukt, klart og regelmæssigt Indtryk (Fig. 18 d, Skriftprøver Nr. 10—11). I det meste af 16. Aarhundrede har Skriften i Almindelighed en svag Hældning mod højre, ikke sjældent er den mere eller mindre lodret. Fra o. 1580 faar f, langt s og p undertiden

Fig. 19. Haandstilling.
(Nic. Eschenburg, Fundamentbuch 1579).

en mere skraa Retning end de øvrige Bogstaver. O. 1590 sker der en Ændring i Skriftrætningen, som i høj Grad bidrager til at forandre Skriftpræget, idet Skriften nu bliver meget mere skraa, indtil den o. 1600 har en Hældning paa 50—60°, hvad der fra nu af bliver det normale. Skriftens skraa Retning bliver saa meget mere fremtrædende, som Underlængderne bliver længere.

Haandstillingen var i 16. Aarhundrede endnu, som den maa have været i Middelalderen, Haanden hvilede paa højre Kant og Lillefingeren, og Haandfladen vendte mod venstre, Pennen holdtes ret stejlt og saaledes, at Pennens Spids pegede mod venstre (Fig. 19), denne Haandstilling gav en ret stejl Skrift. Den mere skraa Skrift fra o. 1600 hænger sammen med en forandret Haandstilling, idet Haanden drejes, saa den kommer til at hvile paa Haandroden og Fingerspidserne (Fig. 31). Pennen var i 16. Aarhundrede ikke tilskaaret saa spidst som senere. Til Skraaskrift skulde Spidsen være skraat afskaaret, mens den til lodret Skrift skulde have lige lange Spidser.¹⁵

Det 17. Aarhundredes første Halvdel, den ældre Barok, bragte meget faa egentlige Ændringer i Bogstavskriften. Det er i Tyskland de store Kriges Tid, og baade der og i Danmark er det Renaissancens Former, der lever videre. Den danske Skrift fra denne Periode har dog et bestemt Særpræg over for den foregaaende Tid.

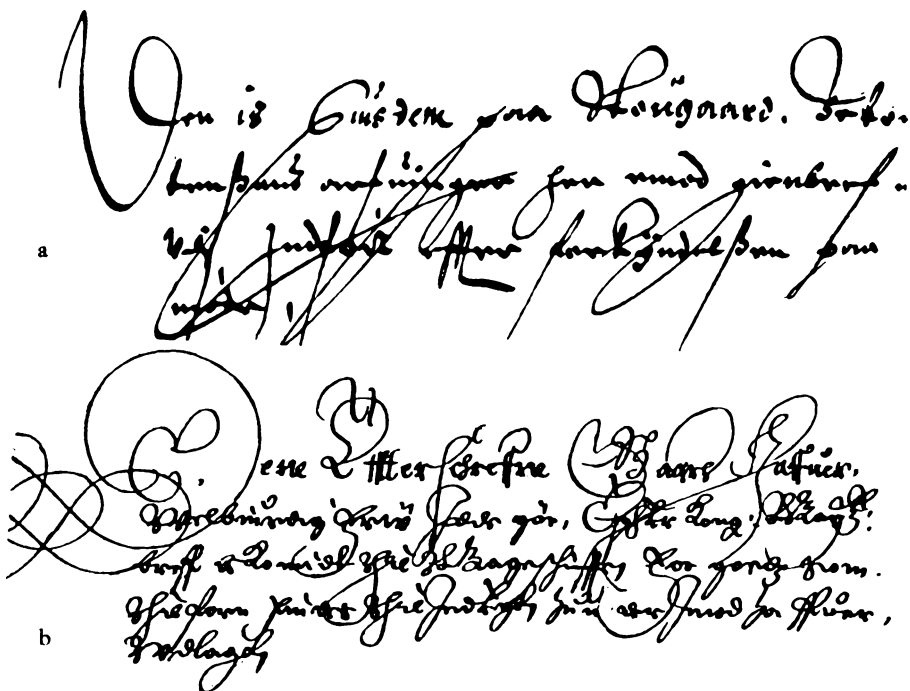

Fig. 20. Skriftprøver fra 1. Halvd. af 17. Aarh.
 (a: Rigens Forfølgningsbog 1639, RA. *Transskr.*: Den 18 Eiusdem paa Skougaard Beko[m Willomb Mor]tensens aruinger her emod gienbref .. vdj Indført efter forkyndelsen paa .. møde. — b: Aalborghus Lens Jordeb. 1650 RA. *Transskr.*: Dene Eftterschreffne Gaarh Haffuer welbiurdig frw Idde gøe Ephter Kong: Maytz: breff bekomidt thil Mageschiffte for goedz som thilforn findes thil Indtegt hun der Imod haffuer wdlagt).

Den karakteriseres navnlig af de lange smalle Bogstaver. Underlængderne, særlig af **f**, langt **s** og **p** er haartynde og hyppigt overordentlig lange og understreger kraftigt Skriftens skraa Retning, det kulminerer i 1630erne, da Underlængderne ofte er flere Centimeter lange (Fig. 20 a, Skriftprøver Nr. 12—15), hen mod Midten af Aarhundredet bliver de atter mere maadeholdne, men Skriften bliver nu til Gen-

gæld mere urolig og er ofte stærkt snørklet (Fig. 20 b, Skriftprøver Nr. 17—20). Karakteristisk for denne Tid (Fig. 21) er i øvrigt særlig t-Formerne, t er nu i Almindelighed højt Bogstav, det meste af 17. Aarhundrede har det som Regel Sløjfe foroven. Sammen med ff danner det Ligatur, Slutstregen paa t'et svinger ofte i en Bue ned

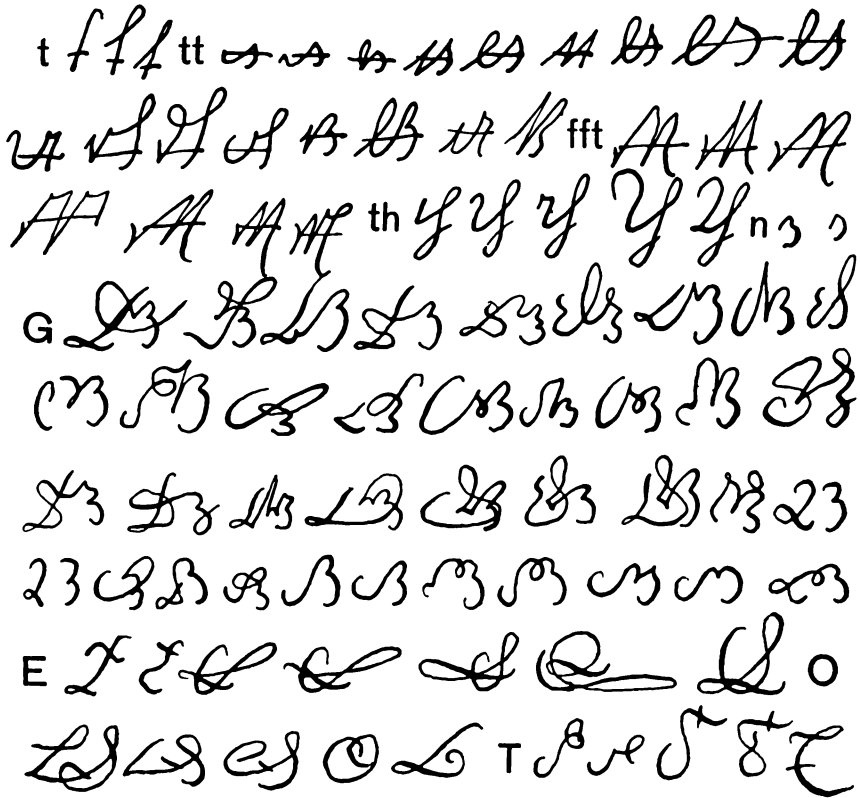

Fig. 21. Bogstavformer fra 1. Halvd. af 17. Aarh.

under Linien. Foran h bevarer t sin gamle Form uden Tværstreg, men bliver efterhaanden højere og afsluttes opefter med en Bue eller kvadrangulær Vinkel, i denne Form bruges det ogsaa som stort Bogstav. Af dobbelt t udvikles særlig karakteristiske Barokformer, som varierer paa mange Maader op igennem det 17. Aarhundrede og kan træffes endnu i 18. Aarhundrede. n har i Ordslutning ofte en forkrøbet Form med en enkelt Bue og nedsvunget Slutstreg. i og j har undertiden Kløvning. Ved de store Bogstaver gør den tidligere om-

talte Tendens til at skrive Bogstaverne i eet Træk sig stadig stærkere gældende, og under Indflydelse heraf opstaar der en Mængde Variationer af forskellige Bogstaver. Ganske særlig varieres G paa en Mængde Maader af de forskellige Skrivere, og talrige mere eller mindre komplicerede Former opstaar. Tendensen til at skrive i eet Træk betyder ikke en Forenkling, tværtimod. Ligesom tidligere kan G-Formen ikke sjældent minde om B. Ogsaa af E, O og T opstaar der karakteristiske Former.

Salomons Høysang/ VIII. Cap.		
† fædde.	et/ der vndfangede † din Moder dig/ der vndfangede hun som fædde dig. 6. Set mig som it Jubfest paa dit Hjerte/ som it Jubfest paa din Arm/ Iht Kierlighed er siend som Døden/ Nidterhed er haard som Hæffuedes/ hendis Ølsøder ere alsønde † Ølsø- der/ H E R R E R S Lw. 7	Mar / oc mine Brost ere lue som Laarne/ da dieff teg saar hans Øyn/ som hun der finder Fred. 11 Sa- lomon haaffde it Wiinberg i Baal Hamon/ hand gaff Vocterne Vin/ bierget/ at buer aff dem stude søre hannem for hendis Fruet i skinde søff Denninge. 12 Min Wiingaard
† Inde.	Manag vand kunde icke vdføcte tiere ligbeden/ en heller kunde strømme finnde hende: Om nogen vilde gifne ait sit Gød/ i sit Hus for Kierlighed/ da skulle de doq albetis foracte han- nem. 8 Vor Søster er siden * / oc daffner icke Dryst/ hand skulle wi gigre vor Søster/ paa den dag mand skal tale om hende? 9 Er hun en Mar/ da vilde wi bygge it Pallan aff søff paa hende/ oc om hun er en dør/ da vilde wi gisre Panel paa hende met Cedar Træ. 10 Jeg er en	som hør mig til / er saar mig † : Da Salomon (bør) i skinde / Men dem som vocte hendis Fruet i han- drede. 13 D duf som bør i Bete- qaardene/ Hæbrødre merde paa din Røst/ lad mig høre. 14 I øb t min Kierste/ oc vær dig som en Raa eller som en yng Hørt paa so- selige Betero Birge. ‡
* Christi Menig- hed aff Hednis- ger.		† aterne/ 1. Cor. 1. 6. 7. oc 1r. 10. † Jom- fru. † sig til mig/ som inatt/ Kob. 22. 17
Ende paa Høysang.		

Fig. 22. Resens Bibeloversættelse 1607. Slutningen af Højsangen.

Man begynder nu i højere Grad end tidligere at knytte de store Bogstaver til Substantiverne. Allerede Resens Bibeloversættelse, som udkom 1607 i Oktavformat, havde en næsten gennemført Anvendelse af de store Bogstaver ved Substantiver (Fig. 22). Det samme var Tilfældet med den store Kirkebibel i Folio 1633, hvormed man vendte tilbage til den ældre Tekst, som byggede paa Luthers Oversættelse, og ligeledes med Bibelen i Kvartformat af 1647, som atter benyttede Resens Oversættelse.¹⁰

Den nygotiske Skrift bragte ogsaa Fornyelse af Initialerne (Fig. 13 og 23), de store, særlig fremtrædende Bogstaver, som indleder Dokumenterne og de enkelte Afsnit i Haandskrifterne. De gamle Uncial- og Kapitalformer, som havde holdt sig Middelalderen igennem, forsvinder nu og erstattes af Nygotikkens snørklede Ma-

juskler. Udsmykningens eneste Motiv er Snørklen, og Skriverne gaar her undertiden meget vidt. Ikke alene omgives Bogstavet af et overdaadigt Væld af svungne og snoede Prydstreger, men selve Bogstavets konstruktive Træk opløses i et Spil af snørklede Linier, saa Bogstavet undertiden bliver næsten ukendeligt. Der er dog en tydelig Udvikling at spore, mens Initialerne i ældre Tid endnu er relativt enkle, bliver de i den senere Del af 16. Aarhundrede og i det 17. Aarhundrede stadig mere komplicerede i Overensstemmelse med Tidens Smag for det overlæssede.

Fig. 23. Initialer: C, D, E. (Nic. Eschenburg, Fundamentbuch 1579).

Forkortelser er i den ældre Tid endnu ret hyppige og bruges paa lignende Maade som ved Slutningen af Middelalderen. I anden Halvdel af 16. Aarhundrede er de stærkt aftagende. Enkelte Forkortelsestegn bibeholdes dog langt ned i Tiden, og visse staaende Forkortelser, navnlig Forkortelsestegn for Mønt og Maal, anvendes tildels lige til Nutiden. Den nærmere Omtale af Forkortelserne henvises til et senere Afsnit.

Romertal (Fig. 24) anvendes stadig igennem hele denne Periode i udstrakt Grad og fortrænges kun langsomt af Arabertallene. Navnlig i Regnskaber vedbliver man mærkværdig længe at holde fast ved Romertallene trods de Vanskeligheder, der var forbundet med at regne med dem. Først efter Midten af 17. Aarhundrede gik man efterhaanden over til at bruge Arabertal ogsaa her. Tallet 1 skrives i; naar flere Eettaller staar sammen, forlænges det sidste under Linien, det samme er Tilfældet, naar det staar alene, som Regel ser man lettest Antallet ved at tælle Prikkerne. Tallet 4 skrives som 4 Eet-

taller — som det endnu bruges paa Urskiver med Romertal — paa samme Maade i 14 o. s. v. 5 skrives som Bogstavet v. 10 skrives i ældre Tid undertiden som en Sløjfe ligesom Bogstavet x, som Regel skrives det dog paa den gamle Maade som et Kryds, i 17. Aarhundrede skrives den ene Streg som Regel mere eller mindre vandret og

i	1	vj	6	l	50	f	1/2
ȳ	2	vȳ	7	i ^c	100	f ⁱ	1 1/2
üȳ	3	vüȳ	8	i ^m	1000	⊗	4 1/2
üüȳ	4	ix	9	j ^c	100,000	⊗	9 1/2
v	5	x	10	m ^d l	1550	if	8 1/2

üüȳ^c i^x v^j x^x 359639 1/2

Fig. 24. Romertal.

med Tryk, mens den anden Streg som en tynd Haarstreg gennemskærer den i Skriftretningen. Tallene 50 l, 100 c, 500 d og 1000 m skrives som de tilsvarende Bogstaver. Naar man vil angive flere Hundrede eller Tusinde, skrives først Antallet og derefter et c eller m over Linien. Særlig fra o. 1570 har c en lodret Streg gennem den vandrette Skulderstreg. Brøken 1/2 betegnes ved Gennemstregning af sidste Ciffer, saaledes at Gennemstregningen trækker 1/2 fra.

1 1 2 3 2 3 4 5 5 6 7 7 8 9 0

Fig. 25. Arabertal.

Arabertallene (Fig. 25) bruges jævnsides med Romertallene og trænger efterhaanden mere frem. Ligesom i Middelalderen bruges de almindeligt i Nummereringer. Fra Midten af 16. Aarhundrede anvendes de stadig hyppigere i Aarstal og Dateringer. De har nu i det hele omtrent samme Former som i Nutiden. 4 er ligesom endnu i

Trykskrift lukket foroven. 5 mangler i ældre Tid til o. Midten af 16. Aarhundrede endnu ofte Fanen. Tallene 7 og 9 gaar som Regel under Linien, det samme er ofte Tilfældet med 1 og 3, 6 har derimod Overlængde. 1 har fra Slutningen af 16. Aarhundrede ofte Hage foroven, i 17. Aarhundrede er Hovedstaven hyppigt dobbeltskrevet.

Skilletegnene var fra Middelalderen Punkt for større Pause og Skraastreg for mindre Pause. Skraastregen anvendes endnu i den ældre Tid af den her behandlede Periode, men fra Midten af 16. Aarhundrede sænkes den og bliver efterhaanden til det nuværende Komma, i Trykskrift vedbliver man derimod at benytte Skraastreg lige til Begyndelsen af 18. Aarhundrede. Kolon og Semikolon kommer nu ogsaa i Brug som Skilletegn. De bruges hyppigt i Flæng og uden faste Regler, meget almindeligt anvender man dem foran en Eftersætning. Bindestreg, 2 Smaastreger, ved Orddeling bruges som Regel baade ved Slutningen af Linien og ved Begyndelsen af følgende Linie. Underprikning anvendes af æstetiske Grunde i Stedet for Overstregning lige til 19. Aarhundrede, mens den nutildags betegner, at en Rettelse ophæves.

NYGOTISK SKRIFT, YNGRE PERIODE

Fra Midten af 17. Aarhundrede til 2. Halvdel af 19. Aarhundrede.

Med anden Halvdel af 17. Aarhundrede sker der en afgørende Ændring af Skriftens Præg. Renaissancens og den ældre Baroks stive Former giver Plads for den senere Baroks mere bevægede Skrift. Ogsaa i mange Enkeltheder ændres Skriften, som nu i det væsentlige faar den Skikkelse, som den bevarer lige til det 19. Aarhundrede. Af ydre Begivenheder, som sætter Skel omkring Midten af 17. Aarhundrede, kan for Tysklands Vedkommende nævnes Trediveaarskrigens Afslutning. I Danmark fik navnlig Indførelsen af Enevælden med dens regulerende og normaliserende Tendenser Betydning.¹⁷

I selve Benyttelsen af de enkelte Bogstaver sker der en Række Ændringer. Den nuværende Brug af **i** og **j** og **u** og **v** for henholdsvis Vokaler og Konsonanter gennemføres nu. Denne Reform, for hvilken den franske Filosof Pierre de la Ramée — Petrus Ramus — (1515—72) havde været Banebryder, vandt tidligt Indpas i Danmark, navnlig igennem den ramistisk orienterede Professor Jakob Madsen Aarhus (1538—86), som i sit berømte Værk *De literis* 1586 ivrigt forsvarede den af Ramus foreslaaede Sondring.¹⁸ Ramus havde for Konsonanttegnene **j** og **v** foreslaaet Navnene **jod** og **vau**, som han laante fra Hebræisk. I Stedet for **vau** blev Betegnelsen for **v** i Dansk **ve**, dannet i Lighed med **be**, **ce** o. s. v., mens man i Tysk indførte det ramistiske Navn **vau** og ligeledes i Islandsk **vaff**. I Engelsk fik de to Konsonanttegn Navnene **je** og **ve**. Allerede i Begyndelsen af 17. Aarhundrede begyndte man i Danmark i Latinen at sondre mellem **i** og **u** som Vokaler og **j** og **v** som Konsonanter, i dansk Skrift trænger Reformen først igennem i 2. Halvdel af 17. Aarhundrede. **J** begynder ogsaa at fortrænge **y** i Tvelydene **ey** og **øy**. Den gamle Skrivemaade **ffu** erstattes med **v** (i Begyndelsen undertiden **fv** i Ord som **haffue**

o. s. v.). **w** fortrænges af **v**. Ogsaa med Hensyn til Fordelingen af langt og kort **s** sker der en Ændring, idet det korte **s** nu anvendes ikke alene i Ordslutning, men ogsaa i Stavelseslutning. ß-Ligaturen forsvinder nu efterhaanden fra dansk Skrift. **C** forsvinder efterhaanden fra danske Ord, de ortografiske Germanismer **ck** og **ch** fortrænges af **k** og **kk**, Ordet **og**, som tidligere blev skrevet **och** eller **oc**, skrives nu med **g**. De store Bogstaver bliver i stigende Grad anvendt efter de moderne Regler til at kendetegne Substantiver. Latinske Bogstaver anvendes stadig mere konsekvent i Fremmedord, og det begynder at blive Skik at anvende dem i Navne, især Personnavne, mindre konsekvent i Stednavne. De moderne Tendenser inden for Ortografien fremmedes ovenfra, idet man fortrinsvis finder de nye Regler anvendt i Publikationer af mere officiel Karakter. For Brugen af de store Bogstaver i Bibelen var der allerede gammel Tradition (se ovf. S. 40). I den smukke *Hus- og Rejsebibel*, som blev udgivet 1670 i et let haandterligt Oktavformat af Boghandlerne Cassuben og Gertsen og trykt i det kgl. Bogtrykkeri, er Brugen af de store Bogstaver ret gennemført ligesom i Christian IV.'s Bibel af 1633, hvoraf den i det væsentlige er et Optryk. I de mange senere Udgaver af *Hus- og Rejsebibelen* fra Slutningen af Aarhundredet og senere gennemføres Anvendelsen af de store Bogstaver ved Substantiver fuldstændig. I de trykte *Forordninger*, saaledes i Samlingen af *Forordninger* fra 1643—64, som udkom 1664, bruges de store Bogstaver ligeledes ret gennemført ved Substantiver, ligesom der i det hele er en fremtrædende Stræben efter at gennemføre de nye Reformers inden for Ortografien. Det samme er Tilfældet med Tidens *Aviser*, *Danske Mercurius*, *Maanedlige Relationer*, *Dansk Advis*, o. s. v., som ligeledes havde en officiel Karakter. Fuldt gennemført finder man endelig Reglerne om de store Bogstaver ved Substantiver, Adskillelsen mellem **i** og **j** og **u** og **v** og Brugen af **j** i Stedet for **y** i Diftonger, Afskaffelsen af **ch** og **ck** o. s. v. i Christian V.'s *Danske Lov* 1683. Der kan næppe være Tvivl om, at *Danske Lov*, som for lange Tider blev Rettesnoren for det daglige Liv, ogsaa gennem sin Ortografi har været normgivende og medvirket til at give den danske Retskrivning en fastere Karakter. En væsentlig Del af Æren for *Danske Lovs* forbavsende moderne Ortografi tilfalder Johannes Laverentzen, som har skrevet den reviderede Tekst af Loven, som 3. Jan. 1682 fik Kongens Underskrift, og hvorefter Loven er trykt. Den findes i to monumentale Bind paa Rigsarkivet. 1683 fik han yderligere Ordre til at skrive en

Renskrift af Loven og af Ritualet og Politiordningen.¹⁹ Renskriften af Loven er et fornemt udstyret Bind paa Pergament og med Sølvbind. Johannes Laverentzen (c. 1648—1729), som var født i Ribe og paa mødrene Side stammede fra Anders Sørensen Vedel, havde o. 1680 været Amanuensis hos Biskop Kingo og var i Aarene derefter kongelig Haandskriver og Skriver i Geheimarkivet. Foruden Danske Lov og de andre i Forbindelse dermed staaende Arbejder har han skrevet den statelige Fundats for Borchs Kollegium paa Pergament (1689). Man finder her, saavel som i hans private Skrivelser (jf. Skriftprøver Nr. 28), den samme moderne Ortografi som i Danske Lov. Hans Skrift er smuk og sikker (Fig. 35 b); ogsaa Initialkunsten beherskede han til Fuldkommenhed (Fig. 27). Foruden disse Færdigheder var han i Besiddelse af betydelig Lærdom og har faaet et Navn som Historiker og Numismatiker. 1698 blev han Direktør for det kongelige Bogtrykkeri og 1699 tillige Universitetets første Bogtrykker. Som saadan trykte han bl. a. de kongelige Forordninger, de privilegerede Aviser „Nye Tidender“ og 1719 Frederik IV.'s Bibel i Kvartformat paa Grundlag af Christian IV.'s Bibel 1647, ved hvilken Udgave han havde Hans Gram og B. Schnabel som Medarbejdere, altsammen med den moderne Ortografi og gennemført Anvendelse af store Bogstaver ved Substantiver, som han ogsaa anvender i sine egne Publikationer paa Dansk, et Par Bøger, hvori han hædrede Mindet om sin berømte Oldefader, A. S. Vedels Svend Tveskægs Historie 1705 og en bearbejdet Udgave af Saxos første Bog 1713. Hos Forfatterne i Almindelighed og i den store Masse af skriftlige Udfærdigelser herskede der dog stadig betydelig Vilkaarlighed baade i den almindelige Ortografi og i Anvendelsen af de store Bogstaver. Missionskollegiets Bibeludgaver og Udgaver af Salmebogen brugte foruden ved Navne kun store Bogstaver ved Ord som Gud, Herren, Fader (i Betydn. Gud), Gejstlig, „vor Megler og Talsmand“, o. s. v., maaske af religiøse Grunde. De lærde Diskussioner om Retskrivningsspørgsmaalene i 18. Aarhundrede forøgede kun Forvirringen, og først langt ind i Aarhundredet naaede man at faa en fast, almindelig benyttet Ortografi i det væsentlige efter de Regler, som havde fundet Anvendelse i Danske Lov. I 19. og 20. Aarhundrede har der atter Gang paa Gang været rejst nyt Røre om Retskrivningsspørgsmaal, navnlig fra visse Sprogmand (Rasmus Rask, Otto Jespersen), som har søgt at indskrænke Anvendelsen af de store Bogstaver til „Egennavne“ og indføre visse nye Bogstavtyper. I 19. Aarhundrede arbejdede man saa-

ledes for at indføre forskellige Typer for aabent og lukket ø, henholdsvis ö og ø, i nyere Tid navnlig for Indførelsen af svensk å i Stedet for den hævdvundne Betegnelse aa. Disse Bestræbelser har dog i det hele kun fundet Tilslutning i ret snævre Kredse, og i Hovedsagen hviler den danske Retskrivning stadig paa det Grundlag, som blev skabt i 2. Halvdel af 17. Aarhundrede, og som nu snart har 300 Aars Hævd. Det vilde være ønskeligt, om man ligesom i de store Lande kunde samles om den hævdvundne Retskrivning, og de ørkesløse Retskrivningsstridigheder kunde ophøre, da en fast Retskrivning har alle Fordele.

Fig. 26. Frederik III.'s Haand. (Brev ^{25/7}, 1651, Rigsraadsbreve, RA).
Transskr.: haffuer til att tale, saa och paa huis hand paa Wor och Kronens
 Wegne har hafft vnder hender att forrette. *dat.* Kiobenhaffn. d. 25. Julij.
 Anno 1651 Friderich.

Skrivekyndigheden bliver fra nu af stadig mere udbredt. Danske Lov indskærpede Kirkeordinansens Bestemmelse om, at der i Købstæderne skulde være Skrive- og Regneskoler, og Bybefolkningen kan nu i Almindelighed skrive. Paa Landet, hvor man sædvanligvis var henvist til Hjemmeundervisning, gik det langsommere, og det hørte her i 17. og 18. Aarhundrede til Undtagelserne, at Folk kunde skrive. Naar man skulde underskrive Synsforretninger og Stævninger, hvortil Bønderne benyttedes, skete det som Regel ved, at man tegnede Bomærket (som brugtes til Begyndelsen af 18. Aarhundrede) eller ubehjælpomme Forbogstaver (bagvendte S'er og N'er). Først

ind i 19. Aarhundrede efter Skoleloven af 1814 fik Landbefolkningen som Helhed lært at skrive.

I de fornemme Kredse benyttedes i udstrakt Grad Skrivere til at besørge de forekommende skriftlige Udfærdigelser. Mens Sekretærer konciperede Skrivelserne, havde man Skrivere, som renskrev dem. Blandt Hans Schacks Personale nævnes saaledes baade en Sekretær og en Haandskriver. Ogsaa de første enevældige Konger skrev

Fig. 27. Initialer i Johannes Laverentzens Renskrift af Danske Lov, 1682, RA.

Transskr.: Vi Chr[istian] den Femte af Gud[s].

kun sjældent egenhændigt. Fyrsterne skrev dog ofte egenhændigt til hinanden, og i tyske Kancelli udenr. Afdel. finder man saaledes en Række egenhændige Breve fra udenlandske Fyrster til danske Konger, bl. a. ogsaa egenhændige Breve fra Ludvig XIV til Frederik III. Paa samme Maade findes der — utvivlsomt egenhændige — Breve fra Frederik III til Ludvig XIV i det franske Statsarkiv.²⁰ Mens Frederik III.'s Underskrift, skrevet med lette, elegante Træk, findes under Hundreder af kongelige Resolutioner, Missiver o. s. v., er det kun et Faatal af egenhændige Breve, der herhjemme er bevaret fra ham — i stærk Modsætning til de talrige Breve fra hans Fader, den skrive-lystne Christian IV. Der har endda hersket Usikkerhed, om der over-

Resolution
 paa det
 Combinerede
 Admiralitets
 og
 General
 Commissariats
 Collegii
 forreffing
 de i de
 Christianberg
 det
 de 20. Januarii
 1750

Stormægtigste
 Allernaadigste
 Awe Konge og Herre

ra Golmens
 Chief Admiral

Suhm, er de ved Skrivelse af
 29de Septembris arvet tilkiende, at med
 Oplysningen paa den 2de Decem-
 ber af Laga-Verd ved Christians-
 holm, nu saa vidt er avanceret,
 at sammesteds lugesom paa
 den 2de Decembris er de er skeet.

Fig. 28. Titelblad i Søetatens kgl. Ekspeditioner 1750, RA.

hovedet i Danmark fandtes egenhændige Breve fra Frederik III. En Række Breve fra Kongen til Rigsraadet (Fig. 26) og ligeledes et Par Breve til Kongens Mekaniker og Medhjælper i hans alkymistiske Sysler, Caspar Herbach, „Kunst Caspar“, kan dog med Sikkerhed paavises at være egenhændige, derimod er et Brev til Christian Rantzau, som man ligeledes har hævdet var egenhændigt,²¹ en Afskrift, taget af en kongelig Skriver, hvis Haand er velkendt.

Af de professionelle Skrivere dyrkedes Skrivefærdigheden som en Kunst. Navnlig gav ligesom tidligere Initialerne Skriverne rig Lejlighed til at udfolde deres Færdigheder. De varieres i det uendelige og udstyres ofte med en Overdaadighed af Spiraler og Sving. Grundformen forvanskes dog som Regel i mindre Grad end tidligere. Hyppigt udfyldes Bogstavernes Felter af parallelløbende Haarstreger. Talrige Eksempler herpaa findes i Johannes Laverentzens Renskrifter af Danske Lov (Fig. 27) og af Fundatsen for Borchs Kollegium. Uden Forbindelse med Bogstaver anvendes Snørkler og Slyngninger til at danne en dekorativ Ramme om Siderne, saaledes i Fundatsen for Borchs Kollegium og i Tidens fornemste Skriftstykke, Kongeloven, hvor Siderne i det Eksemplar, som findes paa Rosenborg, er udsmykket med en bred Ramme af snoede og slyngede Linier, mens Rigsarkivets Eksemplar har Rammer med tegnede eksotiske og hjemlige Dyreformer, repræsenterende Kongens Riger og Lande. Selve Kongens Billede, der findes foran i Eksemplaret i Rigsarkivet, er et kalligrafisk Mesterstykke, udført af en Kunstsriver. Hesten og Kongens Skikkelse med Undtagelse af Ansigtet er dannet af lutter Spiraler og Sving, tegnet eller skrevet i een sammenhængende Streg.²² Teksten selv i de to Eksemplarer af Kongeloven er skrevet af Kongens Sekretær Peter Schumacher (Griffenfeld). Paa Titelbladene ofredes der ikke sjældent stor Omhu. Pragtfulde Eksempler frembyder navnlig Søkrigskancelliets Protokoller med kgl. Ekspeditioner omkring Midten af 18. Aarhundrede (Fig. 28). De elegant skrevne Indledningsord udført i forskellige Variationer af Kancellifraktur er omgivet af en kunstnerisk udført Indramning med Guirlander og Rokokoornamenter.

Ligesom i Udlandet udgives der ogsaa herhjemme Forskriftsbøger. 1718 udgav Joh. Christoph Oehlers, Skrive- og Regnemester i Flensborg, en Samling kobberstukne Forskrifter „Die offene Schreib-Schule“ med Prøver paa „tysk saavel som dansk, latinsk, fransk, hollandsk og italiensk Skrift, kuriøse Frakturer og Stregarbejder“.

Fig. 29. Frederik IV til Hest. (J. C. Oehlers, Schreibschule 1718).

Den „danske“ Prøve har dog ikke noget særlig dansk Præg. Foruden de egentlige Skriftprøver giver Tavlerne talrige Eksempler paa kunstfærdigt og dygtigt udførte dekorative Bogstaver og overhovedet en Mængde Eksempler paa, hvad en dygtig Skrivemester kunde præstere med en Pen, saaledes et Billede af Frederik IV til Hest (Fig. 29), lige-

Fig. 30. Fjerpenn. Har tilhørt Frederik IV.'s Søster Sofie Hedevig. (Rosenborgsamlingen).

som Frederik III.'s Billede i Kongeloven tegnet med een Streg. Fra Kongeriget kan især nævnes den anselige Forskriftsbog, som Gravøren Terkel Kleve udgav 1785 i København „De første Grunde for dannede Konster og Haandarbeider i Danske og Latinske Forskrifter“. Som de mange andre beskednere udstyrede Skriveøvelser har den kun Indøvelse i almindelig Skrivning, ikke Kunstskrivning, til Formaal og har kun Prøver af Kursivskrift (Fig. 32).²³

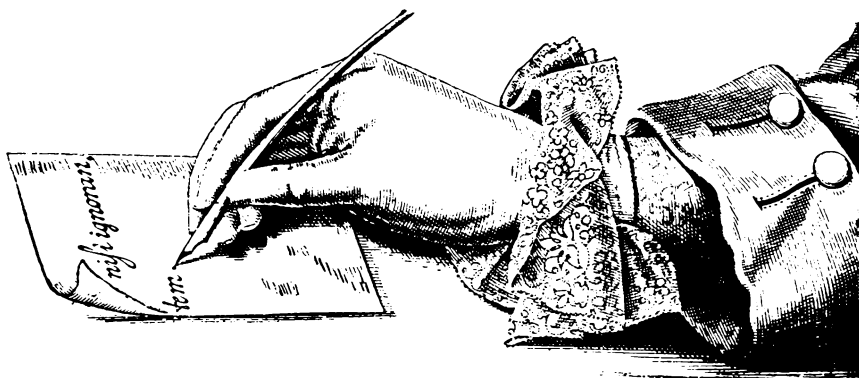

Fig. 31. Haandstilling. (J. C. Oehlers, Schreibschule 1718).

De egentlige Haandskrifters Tid er nu i det væsentlige forbi. Ved Fremkomsten af Danske Lov ophørte for Kongerigets Vedkommende Landskabslovene at have Gyldighed. Ganske vist blev de i 18. Aarhundrede oftere afskrevet; men det skyldes udelukkende videnskabelige Interesser, og Haandskrifterne, som er rent mekaniske

Afskrifter efter ældre Haandskrifter, har hverken tekstlig eller skriftmæssig nogen Interesse. Ogsaa Visebøgerne ophører nu og erstattes af trykte Udgaver.

Af de mere dekorative Skriftformer forekommer stadig Fraktur og forskellige Former af Kancellifraktur paa Titelblade og i første Linie af Dokumenter, særlig Privilegier o. lign. Den egentlige Kancelliskrift tilhører derimod i det væsentlige det 16. Aarhundrede.

I Kursivskriften faar Bogstaverne i højere Grad end tidligere faste Normer, selv om der stadig er et betydeligt Spillerum, og flere Bogstavtyper og Variationer af Typer hyppigt anvendes jævnsides, ofte af de samme Skrivere. Ved Siden af de nye Former

a. b. c. d. e. f. g. h. i. l. l. ll. m. n. o. p. q
 r. s. t. u. v. w. x. y. z. a. a'

A. B. C. D. E. F. G. H. I. J. K. L. M
 N. O. P. Q. R. S. T. U. V. W. X. Y. Z. A. A'

Fig. 32. Alfabetet efter Terkel Kleve, De første Grunde 1785.

kan mange af de ældre Typer stadig forekomme op igennem det 17. og 18. Aarhundrede. Ligesom tidligere har den enkelte Bogstavtype oftere ved Siden af den mere enkle Type en mere udpyntet Form. Venstre Side af en Række af de store Bogstaver er saaledes snart en jævn Bue, snart svungen og forsynet med Knæk eller Sløjfe. Navnlig de „runde“ Bogstaver O, Æ, Ø faar hyppigt en lille Løkke eller Sløjfe forneden, den forekommer ogsaa ved A, C, G, U og Y, i 19. Aarhundrede ogsaa ved T og bliver efterhaanden almindeligere, men gennemføres dog aldrig konsekvent. Bogstavernes frie Ender afsluttes opefter i Stedet for ved en Ombøjning til højre hyppigt af en lille Fane (Tøddel), saaledes ved C, F, H, K, S og lille langt s. Det gennemføres først i 19. Aarhundrede mere konsekvent. Kløvning gennemføres i højere Grad end tidligere, saaledes er i og j ofte kløvede, det samme er fra o. 1700 regelmæssigt Tilfældet med g.

Skriftretningen er ligesom i den nærmest foregaaende Tid i Almindelighed skraa med en Hældning fra 60 helt ned til 45 Grader.

De smaa Bogstaver (Fig. 33) bevares i det hele ret uforandrede. Af Ændringer, som efterhaanden indtræder, kan nævnes følgende. Nedstregen i **b** og **l** er hyppigt knækket forneden. I **e** sænktes den højre Streg i Løbet af første Halvdel af 18. Aarhundrede mere og mere, indtil den ved Midten af Aarhundredet naaede Linien, hvorved den ejendommelige Form, som minder om et sammen-

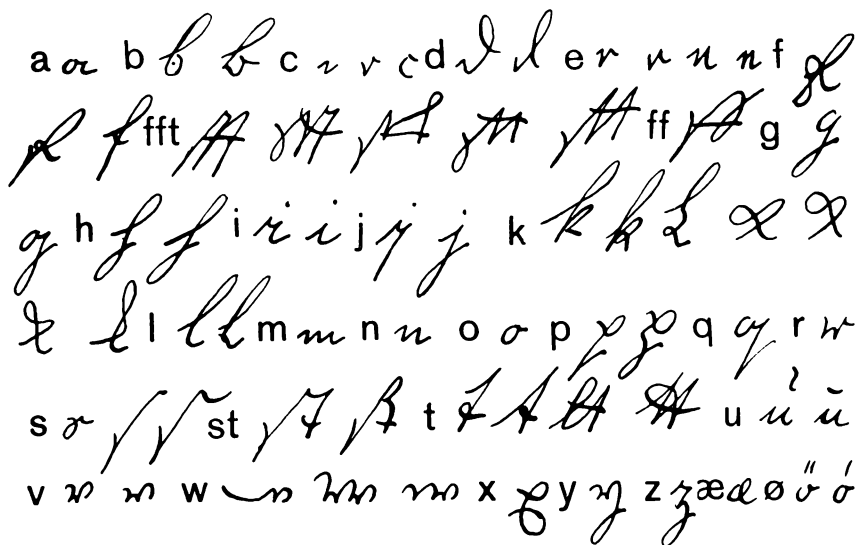

Fig. 33. Bogstavtyper fra 17. og 18. Aarh. Smaa Bogstaver.

knæbet **n**, var opstaaet. Ved **f** begynder man i 18. Aarhundrede — ligesom i Nutiden — at skrive øverste Bue først, mens man tidligere begyndte med Underlængden, **fft** skrives i 17. Aarhundrede med 3 Underlængder, mod Slutningen af Aarhundredet forkortes de to sidste, saa kun det første **f** gaar under Linien, Ligaturen bevares til o. 1800. **h** kan endnu efter 1800 have et mere eller mindre skarpt Knæk, som Regel anvendes dog den strakte Form. Ved **k** bliver det almindeligt hen i 18. Aarhundrede, at Hovedstregen ikke føres ned til Linien, derved opstaar den i 19. Aarhundrede almindelige forenk- lede svungne Form. Jævn- sides med den almindelige **k**-Form bruges til henimod Slutningen af 18. Aarhundrede almindeligt en Form ud- gaet fra Versalformen, særlig i Forbindelsen **ck** og **kk**, den udvikles

paa en ejendommelig Maade, mens den i Begyndelsen er meget bred, bliver den efterhaanden høj og slank. **n** har i 17. Aarhundrede i Slutningen af Ord ligesom tidligere hyppigt en forkrøblet Form, som kan minde om latinsk s. **p** faar undertiden Sløjfe forneden, og Underlængden faar da en svungen Form. Forbindelsen **ss** skrives som Ligatur til o. 1800, da man i Stedet for gaar over til at skrive kort s plus langt s. I **t** skrives Tværstregen nu oftest som en Sløjfe nederst paa højre Ben. **w** skrives paa forskellig Maade, idet den venstre Bue snart kan være lav og bred, snart høj og smal med eller uden Kløvning forneden, den kan undertiden være særskilt tilføjet. **y** har til ind i det 19. Aarhundrede i Almindelighed 2 Prikker. **æ** skrives nu som det nuværende æ i eet Træk, Slutstregen er ofte løftet, saa e'et kun bliver et Øje foroven. **ø** har i 18. Aarhundrede oftest to Streger.

I langt højere Grad, end det er Tilfældet med de smaa Bogstaver, gennemgaar de store Bogstaver (Fig. 34) en Fornyelse omkring Midten af 17. Aarhundrede, og der optræder en Række nye Former, som faar varig Betydning. Af flere Typer indføres forenkede Former, saaledes ved E, F, R, i andre Tilfælde benytter man forstørrede Former af de smaa Bogstaver til Erstatning for de ældre, snørklede Former, som var vanskelige at skrive, saaledes A, B, G, Q. Angaaende de enkelte store Bogstaver kan bemærkes følgende. For **A** bruges nu som nævnt almindeligt en forstørret Form af det lille a, i 18. og 19. Aarhundrede har den ofte en Løkke forneden paa venstre Side, den tidligere Form, hvor venstre Side foroven svinges til venstre, bruges dog undertiden til hen imod 1800. Af **B** kommer ligeledes en forstørret og udpyntet Form af det lille b i Brug. Ved Siden af denne Form bruges dog ogsaa Variationer af det ældre Majuskel-B, som efterhaanden faar en Form som det moderne latinske B, skrevet i eet Træk. Først mod Slutningen af 18. Aarhundrede sejrer den nye fra det lille b udgaaede Form helt, den skrives i 19. Aarhundrede altid med Løkke forneden. **C** afsluttes opefter med en lille Fane, som Regel har Bogstavet paa højre Side en tynd paralleltløbende Haarstreg. Af **D** optræder ved Siden af Formen, som var udgaaet fra det lille d, en Majuskelform, som meget ligner det latinske D og formodentlig er paavirket af dette, paa højre Side gaar det oftest ned i en Spids. Det bliver efterhaanden den almindeligste Form, men fortrænger dog aldrig helt den ældre Form. **E** faar en langstrakt, forenklet Form med Underlængde og enkelt Tværstreg. Variationer af ældre Former forekommer dog stadig i 17. og 18. Aar-

hundrede. **F** har almindeligt en Form omtrent som den tidligere, men ved Siden af denne fremkommer en ny, enklere Form. Den nye Form, som i 17. Aarhundrede altid gaar ned under Linien, men fra første Halvdel af 18. Aarhundrede staar paa Linien, trænger efterhaanden frem, men naaede aldrig, selv ikke i 19. Aarhundrede, helt at fortrænge den gamle Form. **G** skrives som et forstørret lille g, hyppigt med Sløjfe paa venstre Side. Ved Siden af denne Form forekommer dog ogsaa stadig den ældre Majuskelform, der nu som Regel har Formen **Œ**. **H** er langstrakt og gaar i venstre Side ned til Linien med en Spids, som ofte har Kløvning. **I** og **J** bruges hyppigt i Flæng, der er dog allerede i den ældre Tid Skrivere, som skelner mellem de to Bogstaver som Tegn for henholdsvis Vokal og Konsonant, mere konsekvent gennemføres Sondringen dog først i 19. Aarhundrede, og helt gennemført blev Adskillelsen aldrig ved de store Bogstaver. Endnu i Videnskabernes Selskabs Ordbog 3. Bind 1820 er de to Bogstaver slaaet sammen, og i Trykskrift blev der overhovedet aldrig dannet et særligt J^sTegn. Der er som bekendt — ogsaa ved latinsk Skrift — stadig Vaklen ved Navne, idet Forbogstaver af Navne, der begynder med J, ofte udtales med I (J. C. Christensen). Ved **K** hæves venstre Side i Almindelighed over Linien, hvorved den typiske danske Form af Bogstavet opstaar. Ved **L** forsvinder den brede Fod, og der opstaar en ny Form med kort Fod, som maaske snarest maa opfattes som en forstørret Form af det lille l. I 18. Aarhundrede faar det ligesom B, som det meget ligner, Sløjfe paa venstre Side. **M** har som Regel Kløvning forneden og kan varieres paa mange Maader, den midterste Bue er ofte lav. **N** kan ligeledes varieres paa forskellig Maade og ligner undertiden meget V. **O** skrives nu altid i eet Træk, ofte med Sløjfe paa venstre Side. Endnu i 19. Aarhundrede skrives det ofte med Prik i Midten. **P** bevarer i det væsentlige den gamle Form. For **Q** bruges en forstørret Form af det lille q. Ved **R** svinder Sløjfen paa venstre Side, og denne forenklede Form vedbliver at være den karakteristiske Form for dansk Skrift, ved Siden heraf forekommer et forstørret rotunda, overført fra latinsk Skrift, og undtagelsesvis ogsaa en forstørret Form af det lille r. Ved **S** fortsætter man uforandret med at bruge den forstørrede Form af det runde s. Underdelen af **T** er oftest rund, ved Siden af træffes dog en Form med knækket og svungen Underdel, fra 18. Aarhundrede med Sløjfe, den sidste Form bliver i 19. Aarhundrede den almindeligste. Bjælken gennemskæres almindeligt af een eller to

parallelle Smaastreger. I Modsætning til, hvad der er Tilfældet med I og J, skelnes der altid mellem U og V. U har indtil omkr. 1800 ligesom det lille u en Krølle eller — i den senere Tid — en lodret Streg. Y og Z er ligesom tidligere forstørrede Former af de smaa Bogstaver. Æ er ligeledes en forstørret Form af det nye lille æ, undertiden med Sløjfe paa venstre Side. I Ø skrives den lodrette Gennemstregning som Regel i eet Træk med det øvrige Bogstav.

Som det fremgaar af den foranstaaende Gennemgang, var det meget faa virkelige Ændringer af Skriften, som fandt Sted i Løbet af 18. og 19. Aarhundrede. Den organiserede Skoleundervisning bidrager til, at de nu fastslaaede Former fæstnes. De trykte Skriveforskrifter medvirker ligeledes til at fastholde bestemte Normer for Bogstaverne. De vigtigste Ændringer er Forandringen af e-Formen i første Halvdel af 18. Aarhundrede, Ændringen af k-Typen i 18. Aarhundrede og ff- og ss-Ligatureernes Forsvinden omkring 1800.

Skriftens ydre Præg ændres derimod meget stærkt. Mens Skriften i de første Tiaar af 2. Halvdel af 17. Aarhundrede, den udprægede Barokskrift, ofte er tung, overlæst og snørklet (Fig. 35 a, Skriftprøver Nr. 21—26), bliver den mod Slutningen af Aarhundredet, efter at Forenklingen af Bogstavtyperne var trængt igennem, lettere og mere elegant. Medvirkende hertil er det ogsaa, at Pennen i Almindelighed er spidsere tilskaaet. Skriften i denne Tid, den yngre Barok, fremtræder ofte smuk og klar og virker paafaldende moderne. De relativt lange Over- og Underlængder og de fremtrædende store Bogstaver, som gennemgaaende har faaet slankere Former, giver Skriften som Helhed et slankt Præg (Fig. 35 b, Skriftprøver Nr. 27—29). I Begyndelsen af 18. Aarhundrede bliver den atter mere urolig og samtidig bredere i Trækkene. Den stærkt bevægede og urolige Skrift med kraftige Sving og bratte Ombøjninger, som er karakteristisk for Rokokoen, kulminerer omkring Midten af 18. Aarhundrede (Fig. 35 c, Skriftprøver Nr. 30—34). I anden Halvdel af Aarhundredet, samtidig med, at Klassicismen bliver herskende i Kunsten, bliver ogsaa Skriften mere behersket (Fig. 35 d, Skriftprøver Nr. 35—38) og gaar efter 1800 over i den nøgterne, noget stive og tørre Skrift, der er en Parallel til den samtidige Biedermeier-Stil i Arkitektur og Møbelkunst (Fig. 37 a—c, Skriftprøver 39—44). De fleste Bogstaver skrives med skarpe Vinkler og med den størst mulige Ensartethed. Mange Bogstaver falder sammen, f. Eks. m, n, e og u, hvad der ofte gør Skriften vanskelig læselig. Den ændrede Karakter af Skriften ved

a Til Vitterlighed dette med eygen Haand
oc underskreffvet. Dat. Cantzeliet for Kio-
benh[affns] Slott die et anno ut supra. P. Schumacher.

b den hand haver lovlig Forfald, og det nøjag-
da leggis hannem af Dommeren Lavdag fo-
over fiorten Dage, til hvilken hand bør

c Middels Overværelse el[ler] oc
gistering og Vurdering, oc

d Herrerens forslag, angaaende for-
gaaende Skibe af den Kongelig flo

Fig. 35. Skriftprøver fra 2. Halvd. af 17. Aarh. og 18. Aarh.
(a: Griffenfelds Hd., udat., Arkivets Arkiv, RA. *Transskr.*: Til Vitterlighed dette med eygen Haand s[kreffvet] oc underskreffvet. Dat. Cantzeliet for Kio-
benh[affns] Slott die et anno ut supra. P. Schumacher. — b: Johannes Lave-
rentzens Hd. i Renskr. af Da. Lov 1682, RA. *Transskr.*: den hand haver lovlig
Forfald, og det nøjag[tig].. da leggis hannem af Dommeren Lavdag fo[r]..
over fiorten Dage, til hvilken hand bør. — c: Fynske Reg. 1752, RA. *Transskr.*:
Middels Overværelse el[ler] .. [Re]gistering og Vurdering, e[fter]. — d: Da.
Kanc. Brevbog 1770, RA. *Transskr.*: Herrerens forslag, angaaende tr[ende]..
[kon]gelige Skibe af den Kongelig flo[de].

Overgangen til det 19. Aarhundrede skyldes delvis, at man gaar over til at benytte meget spidst tilskaarne Penne, samtidig med at Penneholdningen ændres.²⁴ Mens Pennens Spids i ældre Tid vendte mod venstre, drejes den i 19. Aarhundrede mere og mere mod højre ved en Drejning af Haandleddet, og Trykket, der tidligere var fremkommet naturligt ved selve Pennens Bevægelse, frembringes nu ved et kunstigt Tryk paa Pennen, samtidig krævede man, at Pegefingern skulde holdes strakt (Fig. 39). Den unaturlige og anstrengende Haandstilling maatte nødvendigvis gøre Skriften stiv. Særlig stiv og ufri virker Skriften i 30erne og 40erne. Ikke sjældent opløses Skriften i

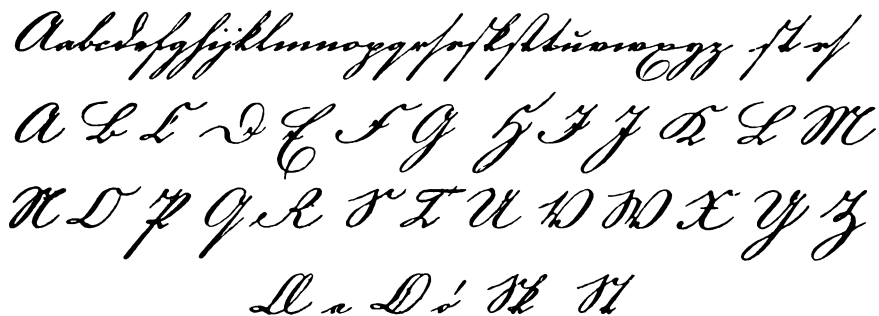

Fig. 36. Alfabet fra 19. Aarh. (Bærentzen & Co. 1839).

en Række Takker, idet Bogstavernes enkelte Træk mister Forbindelsen med hinanden. Buer og Sløjfer bliver smalle og spidse. Lidt mere Bevægelse kommer der i Skriften fra omkring Midten af Aarhundredet samtidig med, at Empiren genoplives i Møbelkunsten i Chr. d. VIII Stilen, og de sidste Udløbere af Louis Philippe Stilens Rokokoformer naar hertil paa Frederik VII.'s Tid. Ligesom Møbelkunstens Stilarter har Skriften imidlertid hyppigt en upersonlig og enstonig Karakter som et Resultat af Skolens Indøvelse i Skønskriftens Normalformer og den kunstlede Penneholdning (Fig. 37 d e). I samme Retning virkede Indførelsen af de spidse Staalpenne i Stedet for de tilskaarne Fjerpenne. Staalpenne af indenlandsk Fabrikat var allerede fremme paa den første danske Industriudstilling 1810, men kom næppe i almindelig Brug før omkring 1840.²⁵ Trods alt blev dansk Skrift dog aldrig saa uniformeret som den samtidige tyske Skrift, men saa længe den benyttedes, vedblev der at være et vist Spillerum mellem forskellige Variationer af de enkelte Bogstaver.

a Efter K. S. G. Kronprindsens Befaling
 sendt den Ære at oversende Høystsa[mme].

b ansøger om Anviisning paa Korn
 [for Beløbet af Ass. Simmen for Skibet .. med Forklaring over Skibet Sverres opbringelse].

c [for]meentligen Spørgsmaalet blive,
 om han har [lidt en saadan Ska]de at Godtgjørelse tør gives. I denne Hen[seende maa vi be]mærke, at Omgængen ikke har foraarsage[t].

d En Forstærkningsmand kan bytte
 sin Plads for en Værnepligtig, saaledes a[t].

e er et ikke uheldigt Studie i det Loo.
 en dets Kolorit er mattere og dets.

Fig. 37. Skriftprøver fra 19. Aarh.

(a: Den højstkommanderendes Arkiv, Kopibog 1801—02, RA. Transskr.: Efter H. K. H. Kronprindsens Befaling [har jeg] herved den Ære at oversende Høystsa[mme]. — b: Provideringkomm., Registr. o. indk. Breve 1813—14, RA. Transskr.: ansøger om Anviisning paa Korn [for Beløbet af Ass. Simmen for Skibet .. med Forklaring over Skibet Sverres opbringelse]. — c: 3. Dep., Breve 1839 Nr. 4218, RA. Transskr.: [for]meentligen Spørgsmaalet blive, om han har [lidt en saadan Ska]de at Godtgjørelse tør gives. I denne Hen[seende maa vi be]mærke, at Omgængen ikke har foraarsage[t]. — d: Justitsmin. Originale Love $\frac{2}{3}$ 1861. Transskr.: En Forstærkningsmand kan bytte Vi[lkaar] .. Klasse hørende Værnepligtig, saaledes a[t]. — e: Erik Bøgh, Kgl. Teater, Censurer 54/1881—82, RA. Transskr.: er et ikke uheldigt Studie i det Ov[erskouske] .. en dets Kolorit er mattere og dets).

Den nygotiske Skrift i Danmark var som tidligere nævnt stærkt paavirket af tysk Skrift (Fig. 40).²⁶ Der vil dog utvivlsomt paa ethvert Tidspunkt kunne paavises Forskelligheder mellem dansk og tysk Skrift. Særlig fra o. 1600 skiller den danske Skrift sig mere bestemt ud fra den tyske, og Forskellighederne tiltager i Tidens Løb. Ikke mindst i 19. Aarhundrede var den danske Skrift paa adskillige Punkter forskellig fra den tyske Skrift, saa det var med fuld Ret, at den

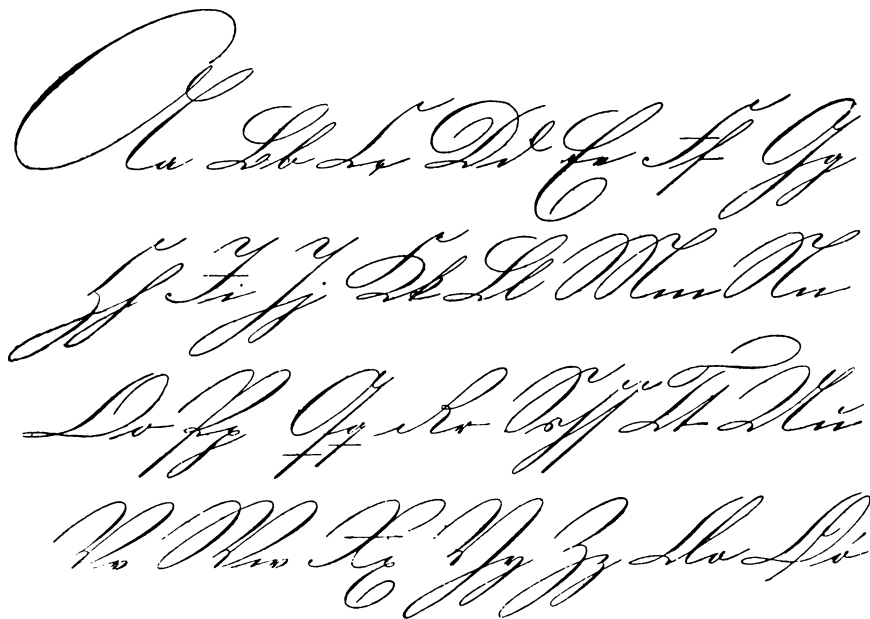

Fig. 38. Alfabet 1859. (G. Rosenkilde, Kalligraphiske Blade).

benævnedes „dansk Skrift“. Af væsentligere Afvigelser kan nævnes følgende: c blev i tysk Skrift skrevet omtrent som i uden Prik, mens det i dansk Skrift som Regel havde en lille Hage, ofte uden Forbindelse med det øvrige Bogstav. Det runde s har i tysk Skrift en meget højt svungen Afslutning, mens det i dansk Skrift er lavere. Dobbelt s skrives i dansk Skrift som nævnt fra o. 1800 som kort s plus langt s, mens man i tysk Skrift i 19. Aarhundrede skriver to lange s'er eller den ældre Ligatur. Hvad de store Bogstaver angaar, havde tysk Skrift i højere Grad end dansk afskaffet Løkken paa venstre Side af O o. s. v., forholdsvis længe holdt den sig ved U og Y. I det hele taget ansaas tysk Skrift for at være lettere at skrive end dansk

Skrift²⁷. Af Afvigelser i enkelte Former kan nævnes, at **R** i tysk Skrift bevarede den gamle Form omtrent som latinsk R skrevet i eet Træk, mens dansk Skrift fra o. 1600 benyttede den forenkledede Form. I **K** gik venstre Side stadig ned til Linien, som det havde været Tilfældet i dansk Skrift før c. 1660. Af **T** havde tysk Skrift i Slutningen

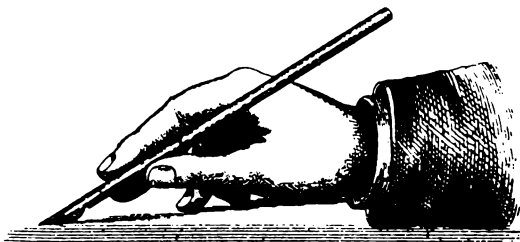

Fig. 39. Haandstilling i 19. Aarh. (N. Fischer, Skjøn- og Hurtigskrivnings Methode 1880).

af 18. Aarhundrede faaet en ny Form, skrevet omtrent som lille t med en Løkke forneden og Fane foroven paa venstre Side, mens dansk Skrift bevarede den gamle Form.

Tysk Skrift anvendtes i Danmark af Skriverne i Tyske Kancelli og andre tyske Regeringskontorer. I Sønderjylland var tysk Skrift her-

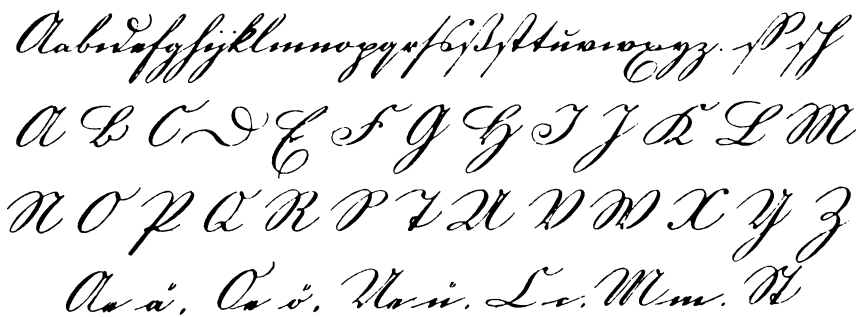

Fig. 40. Tysk Alfabet. (Bærentzen & Co. 1839).

skende, saa langt som Skolesproget var Tysk. I Nordslesvig brødes tysk og dansk Skrift, men der var dog paa Skriftens Omraade ikke noget nationalt Spørgsmaal, og selv de danske Førere i Nordslesvig har hyppigt tyske Træk i deres Skrift. Efter 1864 blev tysk Skrift encherskende i hele Sønderjylland.

Arabertallene (Fig. 41) sejrer nu over Romertallene, hvis Anvendelse indskrænkes til mere dekorativt Brug. Endnu hen i anden Halvdel af 17. Aarhundrede kan man dog ofte finde Romertal i Regnskaber, hyppigt blandet med Arabertal. $M = 1000$ bruges temmelig længe paa en ejendommelig Maade som Nævner i en Brøk, hvis Tæller angiver Antallet af Tusind: $\frac{5}{m} = 5.000$. Arabertallene staar nu som Regel paa Linien. **1** og **4** har i 17. Aarhundrede hyppigt Fod som endnu i Trykskrift. **1** har ofte Hage foroven, som i 17. og 18. Aarhundrede kan være kløvet, Hovedstaven skrives i ældre Tid ofte dobbelt, undertiden er der Prik over, **2** skrives paa forskellig Maade, i 17. og 18. Aarhundrede hyppigt som et bagvendt S, i Brøken $\frac{1}{2}$

Fig. 41. Arabertal fra 17. og 18. Aarh.

skrives det i 17. Aarhundrede oftere som et liggende s-Tegn $\frac{1}{s}$. **4** bliver fra o. 1700 efterhaanden mere og mere aabent foroven. **7** faar ind i 19. Aarhundrede hyppigt Gennemstregning til Adskillelse fra **1**. **8** skrives i 17. og 18. Aarhundrede ofte nederste Buc først.

I Tegnsætningen kommer Spørgsmaalstegn og Udraabstegn i Brug. Kolon kommer i Brug foran direkte Tale i Løbet af 18. Aarhundrede (Gottsched: Deutsche Sprachkunst 1748). Kommaer anvendes længe temmelig vilkaarligt, og først i 19. Aarhundrede trænger de nuværende Regler igennem.

I Løbet af det 19. Aarhundrede, særlig efter Midten af Aarhundredet, tabte den danske gotiske Skrift mere og mere Terrain over for den latinske Skrift, og Regeringen maatte Gang paa Gang indskærpe, at der skulde undervises i begge Skriftarter i Skolen. Slaget var tabt for den gotiske Skrift, da Ministeriet ved Cirkulære af $\frac{10}{5}$ 1875 bestemte, at der herefter ikke længere skulde undervises i gotisk Skrift i Skolerne, men kun i latinsk. Motiveringen var, at Skrivefærdigheden formentlig vilde blive større, naar Børnene kun skulde lære en Skrift, og naar der da skulde vælges mellem de to Skriftarter, maatte Valget falde paa den latinske som den mest benyttede. Anvendelsen af gotisk Skrift tabte sig herefter meget hurtigt, og det er nu kun faa af den ældre Generation, der kan læse, endsige skrive den gamle danske Skrift.

LATINSK SKRIFT

Den latinske Skrift var som tidligere omtalt opstaaet i Italien. Man var her tidligt gaaet sine egne Veje, og mens man i det øvrige Vesteuropa i den senere Middelalder i Skriften som i Kunsten førte Gotikken ud i de yderste Konsekvenser, havde man i Italien udviklet en enkel, kraftig Skrift, den saakaldte Rundgotik med runde Buer og bløde Ombøjninger i Stedet for Sengotikkens spidse Vinkler og skarpe Knæk. Overgangen til den nye Skrift var derfor her mindre skarp end i det øvrige Vesteuropa. Renaissancen med dens genopvakte Interesse for Oldtiden bevirkede, at man søgte tilbage til de gamle Skriftformer. Den klassiske romerske Skrift, som man fandt i de antikke Indskrifter, var den romerske Kapitalskrift, derimod savnede man tilsvarende smaa Bogstaver i den antikke Skrift. Mens man derfor optog de romerske Bogstaver som Kapitaler (jf. moderne Trykskrift), fandt man som tidligere nævnt Grundlaget for de smaa Bogstaver i den karolingiske Minuskel, som dog tillempedes paa forskellig Maade.

Ligesom den nygotiske Skrift havde den latinske Skrift fra Begyndelsen flere Former. Nærmest ved det oprindelige Grundlag — for de store Bogstaver den romerske Kapitalskrift og for de smaa den karolingiske Minuskel — stod den humanistiske Bogskrift, Antikva. Den blev allerede i 15. Aarhundrede Trykskrift og er som saadan bevaret i det hele uændret til Nutiden. Karakteristisk for den er den vandrette Haarstreg, som afslutter de lodrette Stave nedefter, **a** er dobbeltbuget som ved den karolingiske Minuskel, og **f** og langt **s** staar paa Linien. Kursivskriften, den humanistiske Kursiv (*cursiva humanistica*), optræder i Italien samtidig med Antikva-Skriften og har stærkere Paavirkning af den italienske Rundgotik, den har saaledes bevaret det gotiske enkelt-

buede **a** og Underlængerne paa **f** og langt **s**. Ligesom den nygotiske Kursiv optræder den i forskellige Afskygninger efter dens Anvendelse. Ogsaa her finder man saaledes en Kancelliskrift (*cancellaresca*), som brugtes i Regeringskancellierne og det pavelige Kancelli (*lettera di brevi*) og i forskellige Grader dannede Overgangen mellem den strenge Antikva og de mere kurrente Skriftformer.

Den humanistiske Kursiv,²⁸ som blev Grundlaget for den latinske Skriveskrift lige til Nutiden, blev udformet af en Række berømte Skrivemestre, som udgav Forskriftsbøger, der spredte Kendskabet til den nye Skrift viden om. Af de italienske Skrivemestre i 16. Aar-

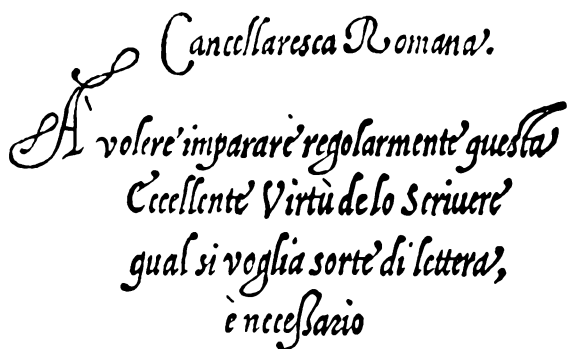

Fig. 42. Italiensk Kancelliskrift. (Palatino 1588).
Transskr.: Cancellaresca Romana. A volere imparare regolarmente questa
 Eccellente Virtù de lo Scriuere qual si voglia sorte di lettera, è necessario.

hundrede er de mest bekendte Palatino (Fig. 42) og Cresci. Den latinske Skrift spredtes hurtigt med den humanistiske Bevægelse over Vesteuropa og blev i Løbet af 16. og 17. Aarhundrede en herskende i de romanske Lande og Holland og England. Den udformedes i de forskellige Lande paa noget forskellig Maade, ikke uden en vis Sammenhæng med de forskellige Nationers særlige Karakterejendommeligheder. I Spanien, hvor de berømteste Skrivemestre er Juan de Yciar i 16. Aarhundrede og Lucas (*Arte de escribir*, Madrid 1608), udformedes en Skrift, som igennem lange Tider blev karakteristisk for den pyrenæiske Halvø, den er stivere og værdigere end den mere urolige italienske Skrift. Med et Navn, der var overført fra den gamle gotiske Bogskrift fra den senere Middelalder, betegnedes den *lettra bastarda* (Fig. 43 a). En særlig karakteristisk

a que mihi attribuenda, asseueranter significat
 ti vt Vestræ de mei respectu, deque meo anir
 sans fiat, quod ad Maiestatis Vestræ vtilitates co

b -: Redondillo:-

Fig. 43. Spansk Skrift.

(a: lettra bastarda, Brev fra Kardinalen af Aragonien til Chr. V ^{10/12} 1670, TKUA, Spanien A II 3, RA. *Transskr.*: quæ mihi attribuenda, asseueranter significa[ui, Maiesta]ti vt Vestræ de mei respectu, deque meo ani[mo attento] satisfiat, quod ad Maiestatis Vestræ vtilitates co[mmodaque]. — b: lettra redondilla, Francisco Lucas, 1608. *Transskr.*: Redondillo).

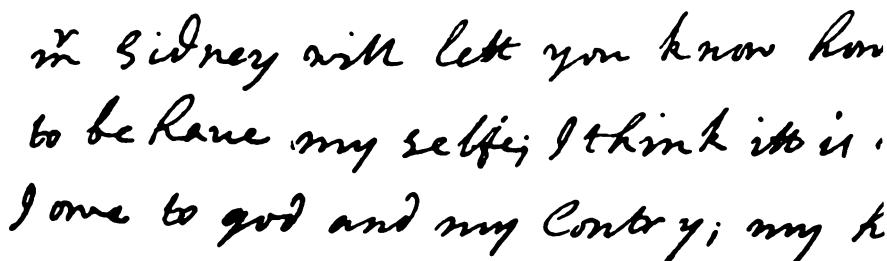
Form er den spanske Rundskrift, lettra redondilla, som den kaldes paa Grund af sine runde Former (Fig. 43 b). Den er et — fjernt — Forbillede for den moderne Rundskrift, som 1875 blev lanceret af en tysk Pennefabrikant Soennecken. I Frankrig sejrede den latinske Skrift først o. 1600. Ligesom i Spanien benævnedes man den her lettre bâtard. Mere kursiv Skrift betegnedes coul  . De f  rende Skrivemestre var Beaugrand og Materot i Begyndelsen af 17. Aarhundrede og noget senere Petr   (Fig. 44), Barbidor og Lesgret. Ligesom den franske Kultur overhovedet blev den franske Skrift, som udm  rkede sig ved sin Lethed og Elegance, hurtigt Forbilledet for den latinske Skrift i store Dele af Europa. Allerede tidligere end i Frankrig var

Cet ouvrage que ie mets au jour sous vtre . nom , e.
 vos bienfaits et de mes detes , Ne pouuant les pay
 j'ay cru qu'il estoit au moins de mon deuoir de les

Fig. 44. Fransk Skrift. (J. Petr   1650).

Transskr.: Cet ouvrage que ie mets au jour sous vostre nom, e[st] .. vos bien faits et de mes detes, Ne pouuant les pay[er] .. j'ay cru qu'il estoit au moins de mon deuoir de les.

den latinske Skrift trængt igennem i England. Edvard VI ved Midten af 16. Aarhundrede er den første engelske Konge, som skriver sit Navn med latinske Bogstaver. Skriften var her fra Begyndelsen afhængig af italienske Forbilleder og senere af franske, men udviklede i Løbet af 17. Aarhundrede et bestemt Særpræg. Den udmærker sig ved sin nøgterne, klare Form. Karakteristiske Former er navnlig F og T, hvor Tværbjælken skrives i eet med Hovedstaven, Former, som ogsaa kendes i italiensk Skrift, og som er bevaret til Nutiden. Overhovedet har den engelske Skrift holdt sig forbavsende uforandret fra 17. Aarhundrede (Fig. 45). Gennem berømte Skrivelærere som Carstairs i London o. 1800 kom engelsk Skrift til at øve Indflydelse i store Dele af Europa.

Mr Sidney will lett you know how
to be haue my selfe; I think itt is.
I owe to god and my Contry; my h

Fig. 45. Engelsk Skrift. Brev fra Hertugen af Marlborough 1688.
(Churchill, Marlborough I S. 72).

Transskr.: Mr Sidney will lett you know [I intend] to behaue myselfe;
I think itt is [what] I owe to god and my contry; my h[onour].

I Tyskland som i Norden brugtes latinsk Skrift som nævnt jævnsides med den gotiske Skrift til Tekster paa Latin og andre romanske Sprog, fra 17. Aarhundrede tillige i Navne, og i Modsætning til de øvrige Lande maatte Skriverne her derfor beherske begge Skriftformer. Den latinske Skrift i Tyskland holdt sig i 16. Aarhundrede nær til den italienske, tyske Skrivemestre efterlignede de italienske Skriftformer, men uden den italienske Frihed i Bevægelsen. I 17. og 18. Aarhundrede kom den tyske latinske Skrift under fransk Indflydelse, hvorved den blev lettere og friere, og fra Slutningen af 18. Aarhundrede tillige under stærk engelsk Paavirkning — den latinske Skrift benævnedes nu engelsk Kurrent. Fransk og engelsk Skrift danner saaledes i det hele Grundlaget for den nyere latinske Skrift i Tyskland. Den fik i nyere Tid tildels sin Karakter af den kunstlede Penneholdning og fæstnedes efterhaanden i de ens-

rettede Normalformer, som blev fastslaaet af det organiserede Skolevæsen og ogsaa blev Forbilledet for den danske latinske „Skønsskrift“.

I Danmark kan den latinske Skrift ligesom den nygotiske Skrift dateres fra Reformationstiden eller rettere fra Humanismens første Optræden herhjemme. Som Latinens og Humanismens Skrift var den fortrinsvis de lærdes Skrift. Det er da ogsaa hos Humanisterne, man første Gang paa dansk Grund møder latinsk Skrift, saaledes i et Brev fra Christiern Pedersen til Christian II fra 1522 og hos Poul Helgesen, hvis Skibbykrønike fra o. 1530 er skrevet med en letflydende humanistisk Kursiv (Fig. 46 a) omtrent samtidigt med, at Franciskanermunken Peder Olsen prentede sine latinske Aarbøger med middelalderlige Minuskler.²⁹ Af Regeringen benyttedes den i den udenrigske Korrespondance, som i 16. Aarhundrede mest førtes paa Latin, senere paa Fransk, naar det vedrørte Lande uden for Tyskland og Sverrig. Kopibøgerne med den latinske Korrespondance er dog først bevaret fra 1560erne. Samhørigheden mellem Sprog og Skrift blev som tidligere nævnt strengt overholdt, og latinske og franske Ord i danske og tyske Tekster blev skrevet med latinske Bogstaver, mens paa den anden Side danske Ord i latinske og franske Tekster blev skrevet med gotisk Skrift. Danske Bøjnings- og Afledningsendelser ved Fremmedordene skrev man med gotiske Bogstaver. Senere fra 2. Halvdel af 17. Aarhundrede begyndte man ogsaa at skrive Navne, saavel Person- som Stednavne, med latinsk Skrift.

I 16. Aarhundrede maa Forbillederne for den latinske Skrift i Danmark som i største Delen af Europa søges i Italien, der var Humanistskriftens Hjemland. Af de Hovedformer, hvori Humanistskriften optræder i Italien, forekommer Bogskriften næppe i Danmark. De forholdsvis faa latinske Haandskrifter, der skrives herhjemme, er skrevet med almindelig Kursiv eller med den strengere Form, som kan betegnes Kancelliskrift. Kancelliskriften er Fagskrivernes Skrift, den svarer paa det nærmeste til Skønsskrift eller Kalligrafi i Forhold til Nutidens Haandskrift. Den er sirligere og omhyggeligere end den almindelige Kursivskrift, men følger i det hele denne med Hensyn til Bogstavernes Udvikling, og de to Skriftformer kan mere eller mindre glide over i hinanden. Kancelliskriften forekommer hyppigt i Kopibøgerne fra Kancelliets udenrigske Afdeling og er oftest smuk og klar og paa Højde med de udenlandske Mønstre. Henimod Aar 1600 bliver en elegant Form med kølleformet Afslutning af de let

a execrabantur etiam usque ad schismaticam perfidiam
decuplo auariores facti sibi pulchre placebant

b sed prior sententia roborabilior et rationabi-
lior a prudentibus estimatur Quin autem

c ad Hispanicę Ditionis homines pertinere in
Nauim fuisse deduci possint, vel restitueri,

d Quę res cum ex voto nostro minus succederet, ac Ch-
ristianissimi Francorum Regis in aula nostra Legatus Ma-
gnificus

e NOS FRIDERICVS, Notum facimus, præ-
hibitorem Nobilem imprimis nobis dilectum-
ra in ministerio aulico aliquando usi sumus, h.

Fig. 46. Latinsk Skrift i Danmark i 16. Aarh.

(a: Poul Helgesen, Skibbykrøniken, c. 1530. Transskr.: execrabantur etiam usque ad schismaticam perfidiam decuplo auariores facti, sibi pulchre placebant. — b: A. Sunesøns Parafrase af Skaanske Lov, NkS 3125,4^o, Midt. af 16. Aarh. Transskr.: sed prior sententia roborabilior et rationabilior a prudentibus estimatur Quin autem. — c: Latina, 1564, RA. Transskr.: ad Hispanicę Ditionis homines pertinere in [eademque] Nauim fuisse deduci possint, vel restitueri. — d: Latina, 1570, RA. Transskr.: Quę res cum ex voto nostro minus succederet, ac Ch[ristia]nissimi Francorum Regis in aula nostra Legatus M[agnificus]. — e: Latina, 1587, RA. Transskr.: Nos Fridericvs Notum facimus, præ[sentium ex]hibitorem Nobilem imprimis nobis dilectum. [N. cuius ope]ra in ministerio aulico aliquando usi sumus, h[umiliter]).

bøjede Over- og Underlængder paa b, l, f, langt s o. s. v. almindelig i Kancelliprotokollerne (Fig. 46 e). Den er udbredt i alle de europæiske Kancellier, men var oprindelig udformet i Italien.

Den egentlige Kursiv var i særlig Grad Humanisternes og de lærdes Skrift (Fig. 46 a, b). De skriver den let og hjemmevant og med større Frihed end Kancelliskriverne, som i højere Grad er afhængige af Skrivemestrenes Mønsterformer. Bogstavernes Grundtræk er i det hele de samme som i Nutiden (Fig. 47). Bogstaverne er enkle i

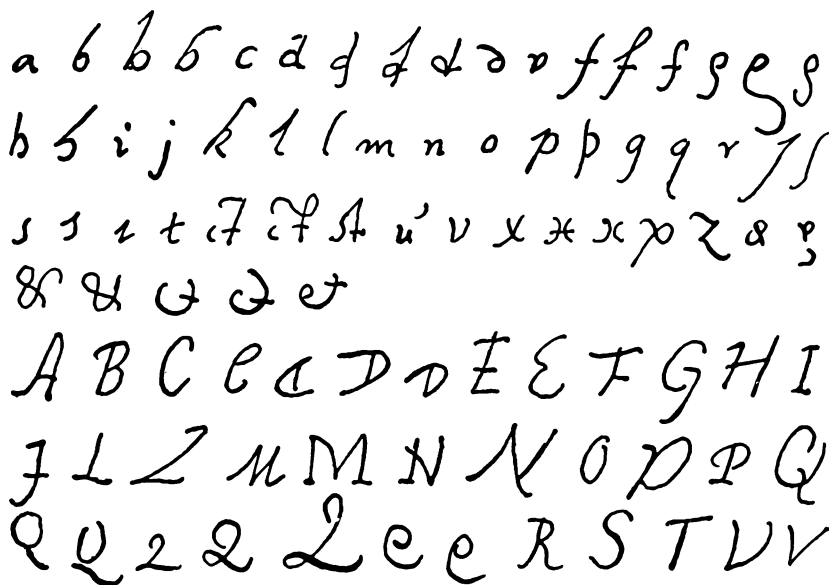

Fig. 47. Bogstavtyper fra 16. Aarh.

Formen. Skafterne paa Bogstaverne er i den ældre Tid lige, efter Midten af Aarhundredet afsluttes de hyppigt af en Skraastreg, derimod faar de ikke i 16. Aarhundrede Sløjfer. Sammenskrivning af Bogstaverne anvendes i stigende Grad. Af Enkeltheder vedrørende Bogstavformerne i 16. Aarhundrede kan nævnes følgende. I **b** er Buen lukket og har endnu ikke den afsluttende Haarstreg, Tungen, til Forbindelse med et følgende Bogstav. **c** skrives almindeligt som i Nutiden, men kan dog have en særlig tilsat Hage foroven. Af **d** forekommer baade det runde og det lodrette, men det sidste er i 16. Aarhundrede det overvejende. Længdestaven har i ældre Tid hyppigt en Forlængelse under Linien, i den udprægede Kursivskrift skri-

ves Bælgen oftest som en Sløjfe, hvorved Bogstavet kommer til at minde om det senere t med Løkke forneden. **f** skrives som en enkelt, let svungen Linie med lige Tværstreg. I **g** er nederste Bue i Almindelighed ligesom i latinsk Bogskrift forbunden med den øverste paa venstre Side, først mod Slutningen af Aarhundredet sejrede den nu sædvanlige Form. **h** skrives ofte med venstre Side hævet over Linien, Buen paa højre Side bøjer indad forneden og kan gaa under Linien. **i** og **j** har en lignende Fordeling som i gotisk Skrift. I **p** er Længdestaven i ældre Tid ofte forlænget op over Buen, som i 16. Aarhundrede er lukket som ved **b**, paa venstre Side faar **p** en Skraastreg ligesom Skafterne paa de høje Bogstaver, men den bliver her efterhaanden et fast Tilbehør og benyttes til Sammenskrivning med et foregaaende Bogstav. **q** har lige eller svagt bøjet Underlængde uden Tværstreg. **r** *rotunda* bruges af nogle Skrivere ligesom i Nutiden fuldstændig ligestillet med det almindelige **r**. Af **s** forekommer baade den lange og den korte Form. Kort **s** anvendes konsekvent i Ordslutning, men i øvrigt bruges de to Former i ældre Tid ret vilkaarligt, dobbelt **s** kan saaledes skrives som to lange eller to korte s'er eller som kort og langt eller langt og kort **s**, den sidste Forbindelse er dog langt den hyppigste, langt **s** skrives som **f** uden Tværstregen, kort **s** sammenskrives med foregaaende Bogstav ved en Skraastreg og faar dermed en Form omtrent som det nuværende **s**. **t** hæver sig i 16. Aarhundrede ikke meget over de lave Bogstaver og mangler i ældre Tid ofte Tværstreg, efter **c** og **s** er det dog som Regel højt og forbindes ved en Bue med det foregaaende Bogstav. **u** og **v** har ligesom **i** og **j** i 16. Aarhundrede en lignende Fordeling som i gotisk Skrift, **v** er altid spidst, **u** kendetegnes ved en Skraastreg eller Bue over Bogstavet. **x** skrives snart som et Kryds, som undertiden er stort og fremtrædende, snart som to modvendte Halvbuer med eller uden Tværstreg. **y** har to Prikker. **z** har den latinske Ziksak-Form. **æ** skrives som sammen- skrevet **ae**, undertiden bruges i Stedet det gamle *e*-caudata.

De store Bogstaver har i ældre Tid Former, der staar de romerske Kapitaler nær, og i mere stilfuld Kancelliskrift kan rene Kapitalformer findes anvendt. Af mere bemærkelsesværdige Former kan nævnes **E**, som baade forekommer i en Kapitalform og i den senere eneherskende Uncialform. **G** skrives som **C** med en Hage, som gaar ned under Linien, **P** skrives hyppigt som en forstørret Form af det lille **p** med en stor Bue, som gaar ned til Linien, mens Skaftet fortsættes under Linien, **Q** optræder i mange Former, idet det snart

skrives som O med en Hage omtrent som det moderne Q, snart har en mere eller mindre vandret Hage, der kan være sammenskrevet med det øvrige Bogstav, som ofte hæves over Linien, hvorved Bogstavet kan faa Form omtrent som et Total, undertiden skrives det som en Spiral, idet Hagen bliver til en lang krummet Hale.

Den latinske Skrift i 16. Aarhundrede er ikke sjældent paavirket af den gotiske, navnlig forekommer en *s*-Form, som er direkte laant fra gotisk Skrift (Fig. 46 b), *x* forekommer ligeledes i gotisk Form med lukket højre Side. Ogsaa de store Bogstaver er undertiden optaget fra gotisk Skrift. Paa den anden Side forekommer latinske Træk ikke sjældent i gotisk Skrift hos de lærde, navnlig træffes *d* skrevet som *t* og den latinske *g*-Form ret hyppigt.

Brugen af Forkortelser var stærkt indskrænket i den humanistiske Skrift. Angaaende de enkelte Forkortelser, som stadig var i Brug, henvises til følgende Afsnit. Af Ligaturer bruges foruden de nævnte *ct* og *st* almindeligt i Latin og andre romanske Sprog en Ligatur for *et*, som genoptages fra den karolingiske Minuskel og tidt antager ejendommelige Former.

I 17. og 18. Aarhundrede (Fig. 48—49) kommer ogsaa den latinske Skrift i Danmark under fransk Indflydelse, som var dominerende i det meste af Europa. Formerne bliver lettere og bevægeligere. Over- og Underlængder forsynes nu med Sløjfer (**b**, **f**, **h**, **k**, **l**, og langt **s**, der skrives som det strakte gotiske **h**), saaledes som vi endnu kender det. Ligesom i den gotiske Skrift afsluttes flere Bogstaver hyppigt opefter af en lille Fane, det er navnlig Tilfældet med **f** og langt og kort **s** — ved det sidste Bogstav bruges det endnu af enkelte — men ogsaa ved en Række andre Bogstaver kan den træffes mere eller mindre almindeligt, saaledes ved **B**, stort og lille **C**, **D**, **E**, **G**, **S** o. fl. Buen i **b** og **p** aabnes, og **b** faar i Forbindelse med Buen den lille afsluttende Haarstreg. Det runde **d** bliver i 17. og 18. Aarhundrede næsten eneraadende, først mod Slutningen af 18. Aarhundrede bliver det lodrette **d** igen almindeligt. Af **e** kan i første Halvdel af 17. Aarhundrede træffes en Form med stor Bue aaben til højre, en Form, som formodentlig skyldes hollandsk Paavirkning. **g** har nu altid den almindelige Form. I **h** er i 17. og 18. Aarhundrede venstre Side endnu ofte hævet over Linien. For **i** og **j** og **u** og **v** finder man allerede c. 1600 — altsaa betydelig tidligere end ved den gotiske Skrift — den nuværende Brug af **u** og **i** som Vokaler og **v** og **j** som Konsonanter. Af **k** bliver fra Slutningen af 18. Aarhundrede en lav Form uden Skaft, omtrent som

^a Non fugit Reverentiam Vestram, patrone
mum nostrum, de nonnullis apud nos ver

^b Præfectus Steinburgi et Dithmarsie Colon
Gubernator Castri nostri Gluckstadiensis, fi

^c Concordatum denique est, quod sicut præse
omnia dubia, difficultates et Controve

^d Vous aurés toujours le Tems vù la Proximité
Lieux d'en rendre Compte au Roi, qui dans

^e J'ai l'honneur de Vous adresser
lettres pour le consul du Roi à Tange

Fig. 48. Latinsk Skrift i Danmark i 17. og 18. Aarh.
(a: Anders Arrebo, ^{12/11} 1613, Jesper Brochmands Arkiv, RA. *Transskr.*: Non fugit Reverentiam Vestram, patrone [Magnifice, vlti]mum nostrum, de nonnullis apud nos ver[bi]. — b: Latina, 1641, RA. *Transskr.*: Præfectus Steinburgi et Dithmarsie Colon[ellus et] Gubernator Castri nostri Gluckstadiensis, fi[delis]. — c: Gehejmeregistratur, 1686 II, RA. *Transskr.*: Concordatum denique est, quod sicut præse[nti tractatu] omnia dubia, difficultates et Controve[rsie]. — d: Gehejmeregistratur, 1761, RA. *Transskr.*: Vous aurés toujours le Tems vù la Proximité [des] Lieux d'en rendre Compte au Roi, qui dans. — e: Gehejmeregistratur, 1778 II, RA. *Transskr.*: J'ai l'honneur de Vous adresser .. lettres pour le consul du Roi à Tange[r]).

det store K, almindelig, den bruges endnu af enkelte. For Brugen af kort s og langt s gennemføres lignende Regler som i gotisk Skrift, idet kort s lidt ind i 18. Aarhundrede skrives i Stavelsslutning, og dobbelt s skrives nu som Regel som kort s plus langt s; langt s var endnu i Brug ind i 19. Aarhundrede, men fortrængtes efterhaanden helt af det korte s. t skrives nu højere end tidligere, men lige til

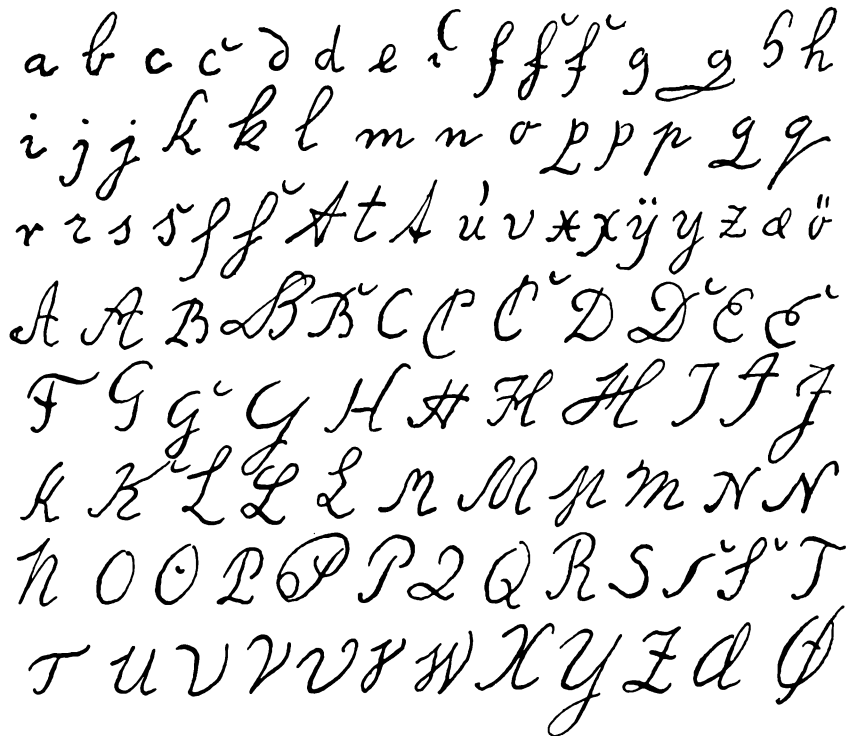

Fig. 49. Bogstavtyper fra 17. og 18. Aarh.

Nutiden skrives det dog stadig hyppigt lavere end de høje Bogstaver, Tværstregen skrives oftere i eet Træk med det øvrige Bogstav, og derved opstaar efterhaanden en Form som den gotiske med Løkke nederst paa højre Side, jævnsides hermed bruges dog stadig ligesom ogsaa nutildags Formen med Tværstreg. y har stadig til langt ind i 19. Aarhundrede Prikker. æ skrives i eet Træk som i gotisk Skrift.

De store Bogstaver faar nu efterhaanden i det hele det kendte Udseende. For A samt M og N og G bruges fra 18. Aarhundrede og endnu i Nutiden undertiden forstørrede Former af de smaa Bogstaver.

Bogstaver som **C**, **E**, **G** har endnu i 18. Aarhundrede som Regel ikke Sløjfe. **C** har — ligesom det gotiske C — fra Slutningen af 18. Aarhundrede hyppigt en paralleltløbende Haarstreg paa højre Side. **H** bevarer længe en Form, som staar Kapitalformen nær med to parallelle Stave og Tværstreg, en Form som endnu bruges af nogle, først mod Slutningen af 18. Aarhundrede optræder den nu almindelige Form med Dobbeltsløjfe, i ældre Tid gennemskæres Forbindelsesstregen mellem de to Sløjfer ofte af en lodret Streg. **I** og **J** har ofte Tværstreg. **Q**

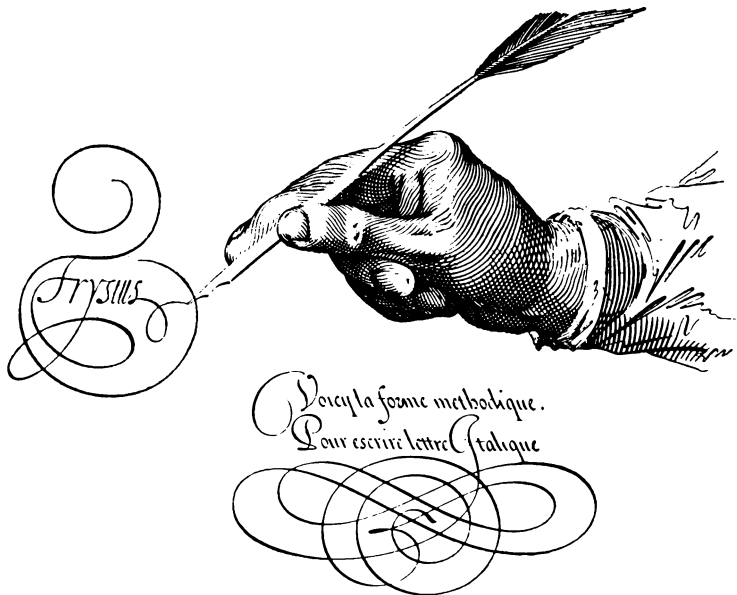

Fig. 50. Haandstilling ved latinsk Skrift. (Jan van der Velde, Speculum Artis scribendi 1607).

skrives i 17. og 18. Aarhundrede almindeligt som et Total. For **R** bruges i 17. og 18. Aarhundrede hyppigt en forstørret Form af r-ronda. **V** er ligesom det lille v i 17. og 18. Aarhundrede som Regel stadig spidst nedefter. **Æ** og **Ø** skrives som i gotisk Skrift i den enkle Form uden Løkke paa venstre Side.

I 19. Aarhundrede var den latinske Skrift under stærk engelsk Indflydelse, hvad der fik Betydning for den praktiske, nøgterne Udformning, som kendetegner Nutidens Skrift, og den benævnedes da ogsaa almindeligt engelsk Skrift. Den Form, hvori vi fik den i Danmark,

var dog direkte laant fra Tyskland, og overhovedet var dansk latinsk Skrift i nyere Tid langt mere afhængig af tyske Forbilleder end den dansk gotiske, der som ovenfor vist havde udviklet et selvstændigt dansk Præg over for den tyske Skrift.

Foruden af de vekslende Bogstavformer præges den latinske Skrift igennem Tiden ligesom den gotiske af det skiftende Skrivemateriel fra Fjerpennen over Staalpennen til Fyldepennen og af de forskellige Tid- ders skiftende Haandstilling og Duktus. Allerede i 16. Aarhundrede var Skrifthædningen i Humanistskrift almindeligt ret skraa, mere skraa end i den samtidige gotiske Skrift, hvad der viser, at der med den nye Skrift ogsaa var fulgt en ny Haandstilling (Fig. 50). I 19. Aar-

a *Acter ang. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten
Kongerne af Danmark og de Høfler-Gottorps*

b *Kong Fr II bekiender skyldig at være Frue
Johanne Niels Datter til Eskier, Hans Løckes
Efterleverske 2500 Iochims Daler, for hvilke*

Fig. 51. Kancellisekretær Heinr. Karl Klein's (1811—1890)
Haand.

(a: Gotisk Skrift, Kleins Liste, Registrant 111, RA. *Transskr.*: Acter ang. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten .. Kongerne af Danmark og de Holsten-Gottorps[ke]. — b: Latinsk Skrift, Registrant 73, RA. *Transskr.*: Kong Fr. II bekiender skyldig at være Frue Johanne Niels Datter til Eskier, Hans Løckes Efterleverske 2500 Iochims Daler, for hvilke).

hundrede prægedes den latinske Skrift saavel som den gotiske af den kunstige Haandstilling, hvorved Pennens Spids drejedes mod højre, en Haandstilling, som bevirkede, at Skriften blev stiv og ufri. I nyere Tid holder man i Skriveundervisningen ikke længere saa strengt paa denne Haandstilling. Mens Penneskafte tidligere skulde pege mod Brystet, skal det nu pege mod Overarmen eller længere til højre.³⁰ Den danske latinske Skrift præges i ældre Tid hyppigt af, at den uden for de lærdes Kreds ikke var Dagliglivets Skrift. I de enkelte

a Høgmegstigte første oc Konge,
 Naadigste Herre, nest en Ewig Ta
b Gud skal være mit vidne, hvor hiertelig
 min allerUnderdanigste pligt, ønske at efter
 allerNaadigste befaling: men saa som jeg al
c Frederik den anden til Thage Tott, Peder Hwijff
 Christiernn Munck, Peder Bylldt. Da Bønderne
 Kongens Forbud udføre Tømmer andensstedt end
 Danmark, saa skal hver i sit den sende Forteg
d Olaf, Erke biskop i Trondhiem oc
 Kong Christian al Huldskab og
 men derimod hylder Kong Frideric
 rette Konge og Herre. Dat. Tro

Fig. 52. Latinsk Skrift i danske Tekster fra 16. til 19. Aarh.
 (a: Erasmus Lætus, 26/12 1559. Indk. Breve til Da. Kanc. RA. *Transskr.*:
 Høgmeghtigste Første oc Konge, [Alderkieriste] Naadigste Herre, nest en
 Ewig Ta[ckselse]. — b: Rasmus Vinding 1678, Kabinetsark. Chr. V, Indk.
 Rapp., RA. *Transskr.*: Gud skal være mit vidne, hvor hiertelig gi[erne] jeg
 efter] min allerUnderdanigste pligt, ønske at efter[komme E K M] aller-
 Naadigste befaling: men saa som jeg al[delis]. — c: N. M. Petersen, Regi-
 strant 77, RA. *Transskr.*: Frederik den anden til Thage Tott, Peder Hwijt-
 fel[d], Christiernn Munck, Peder Bylldt. Da Bønderne [mod] Kongens For-
 bud udføre Tømmer andensstedt end [til] Danmark, saa skal hver i sit Len
 sende Forteg[nelse]. — d: Finn Magnussen, Registrant 57, RA. *Transskr.*:
 Olaf, Erkebiskop i Trondhiem &c .. Kong Christian al Huldskab og [Troskab]
 men derimod hylder Kong Frideric[ch som sin] rette Konge og Herre. Dat.

Ord, hvori den bruges, skrives den tidt ubehjælpsomt og kejtet, hyppigt afhængig af skønskriftsmæssige Forbilleder. Ogsaa Overgangen fra gotisk til latinsk Skrift i sidste Halvdel af 19. Aarhundrede voldte Vanskeligheder. Den ældre Generation, som var oplært i den gotiske Skrift, havde hyppigt Vanskelighed ved at skrive den latinske Skrift frit og utvungent. Et Eksemp 1 som Fig. 51 viser, hvor uhyre Forskellen kunde være paa den sikre, personlige Maade, hvorpaa en Mand skrev gotisk Skrift, og den upersonlige Maade, hvorpaa han i sine ældre Aar skrev latinsk Skrift. Først i nyere Tid, efter at den latinske Skrift er blevet eneherkende, har man faaet en mere personligt præget latinsk Skrift. Den stærke Vægt, man i Skolerne hyppigt har lagt paa Indøvelsen i Skønskriftens Normalduktus, har dog ofte virket hæmmende i den Henseende.

Allerede i gammel Tid var der lærde, som benyttede latinsk Skrift ogsaa til dansk Sprog. Fra 16. Aarhundrede kan saaledes nævnes Erasmus Lætus, den bekendte Latindigter, som i et Brev til Frederik II fra 1559 benytter latinske Bogstaver (Fig. 52 a). Fra 17. Aarhundrede kan nævnes Professor Rasmus Vinding, hvis Udkast til Danske Lov er skrevet med latinsk Skrift, som han ogsaa benyttede i Breve (Fig. 52 b). I 18. Aarhundrede skrev Arne Magnussen en Skrift, som var stærkt paavirket af latinsk Skrift. I 19. Aarhundrede anvendtes latinsk Skrift hyppigere, saaledes af Sprogmandene Rasmus Rask og N. M. Petersen, den sidste skelner undertiden mellem ö og ø som Betegnelse for henholdsvis aabent og lukket ø. Han røber derved sin dialektale Udtale af Ord som Bønder, ønske, Mønster, Tømmer (Fig. 52 c). Finn Magnussen, som i sin Ungdom havde været i England, skrev som en af de faa herhjemme en virkelig engelsk Skrift (Fig. 52 d). Ved den gotiske Skrifts Udelukkelse fra Skolerne 1875 blev latinsk Skrift hurtigt eneraadende. Danmark fulgte hermed de øvrige nordiske Lande, idet den latinske Skrift allerede havde sejret i Sverrig i Slutningen af 18. Aarhundrede, mens Norge gik over til latinsk Skrift omtrent samtidig med Danmark.

FORKORTELSER

Forkortelser (Abbreviationer)³¹ gaar tilbage til den klassiske Oldtid. Der fandtes allerede tidligt flere Systemer, hvoraf det mest bekendte var det, som tillægges Ciceros Frigivne, Tiro, efter hvem det benævnes de tironiske Noter. Det benyttedes til stenografiske Optegnelser af Taler. Særlige Systemer fandtes endvidere i de faglige Haandskrifter, navnlig de juridiske, juridiske Noter. I den karolingiske Skrift var Brugen af Forkortelser ret moderat, men i Løbet af Middelalderen benyttedes de i stærkt stigende Grad. Det kulminerede i 15. Aarhundrede, da alle Skrivere var fortrolige med dem og benyttede dem i udstrakt Grad, navnlig i de latinske Tekster. I de danske Haandskrifter var Anvendelsen af Forkortelser mere beskednen, men dog stigende i Løbet af Middelalderen. Af Forkortelsestegnene var flere overtaget fra de tironiske og juridiske Noter, mens andre var tilkommet i Løbet af Middelalderen. Hovedformaalet med Forkortelserne var at spare paa det kostbare Papir og det endnu kostbarere Pergament.

Baade i den nygotiske Skrift og i Humanistskriften sker der en betydelig Indskrænkning af Forkortelserne i Sammenligning med den middelalderlige Skrift, men de er dog endnu i Reformationstiden ret talrige, og indtil Midten af 17. Aarhundrede bruges de stadig i betydelig Udstrækning. Systemet var dog allerede i 16. Aarhundrede i Opløsning, og ikke sjældent anvender Skriverne Forkortelsestegn, hvor der overhovedet ikke mangler Bogstaver. Der skal derfor i saadanne Tilfælde ved Transskription ikke tages Hensyn til Forkortelsestegnene. Forkortelserne angives i Almindelighed i transskriberede Tekster ved Kursivering.

Man skelner i Middelalderen mellem tre Hovedformer af Forkortelser: ved Afkortning (Suspension), Sammentrækning

1	Danmarks rigs	fänō	17
2	Huorledis	fānu	18
3	jem, Elskelige	gvente syster	19
4	thet, meth	clag	20
5	maltissen, persen	philippi 7 iacobi	21
6	aliasque	f. f	22
7	sanctorum	th. p f	23
8	templorum	f. f. a	24
9	kongelig Maestæts	22 p f L f	25
10	Fru Elise Munch	p. g Laurontij	26
11	haffuer, gifuer	obris	27
12	Dominus, apostolj	10bris	28
13	forschreffne	nd f	29
14	breff, ther	β	30
15	Anders scriffuer	atb	31
16	videre	f. s	32

Fig. 53. Forkortelser.

1. Danmarks rigs	9. kongelig Maestæts	17. hannom	25. etcetera
2. Huorledis	10. Fru Elise Munch	18. samme	26. post Laurentij
3. jem, Elskelige	11. haffuer, gifuer	19. convente syster	27. octobris
4. thet, meth	12. Dominus, apostolj	20. claus	28. decembris
5. maltissen, persen	13. forskreffne	21. philippi et iacobi	29. mark
6. aliasque	14. breff, ther	22. per, pro	30. skilling
7. sanctorum	15. Anders scriffuer	23. skipper	31. albus = Hvid
8. templorum	16. videre	24. propria	32. denarius = Penning

(Kontraktion) og ved særlige Tegn, desuden kan enkelte Ord være forkortet paa særlig Maade. I 16. Aarhundrede finder man stadig Eksempler paa disse forskellige Former af Forkortelser (Fig. 53). Afkortning, Suspension, d. v. s. Udeladelse af Endelsen, angives hyppigt ved Sløjfe eller en enkelt nedløbende Linie, det betegner hyppigst **is** eller **es** eller blot **s**, men kan ogsaa have andre Betydninger. Sløjfen bruges saaledes i Ordet *item* for **em**. **z** betegner hyppigst **et** eller **eth** og bruges almindeligt i Ordene *thet(h)* (**thz**) og *met(h)* (**mz**), i Patronymika bruges det for at betegne Endelsen **sen** eller **søn**, i Latin bruges det efter q til at betegne **ue** i det enklitiske *que*. En Skraastreg efter *r*-rotunda i Endelsen *orum* betegner **um**. Som mere almindeligt Forkortelsestegn bruges — som i Nutiden — Prik eller dobbelt Prik (Kolon), saaledes **kø.** = kongelig, **f.** = Fru o. s. v.

Hyppigere end Suspension anvendes dog ligesom i Middelalderen Kontraktion, Sammentrækning, hvor Begyndelsen og Slutningen af Ordet, undertiden ogsaa et eller flere mellemliggende Bogstaver, angives. Forkortelsen er som Regel let gennemskuelig. Den angives ligesom ved Suspension ofte ved Sløjfe eller Skraastreg, saaledes hyppigt i Ordene *haffuer*, *giffuer*, eller ved det gamle almindelige Forkortelsestegn *titulus*, en vandret Streg over Ordet, saaledes i de latinske Ord *dominus* (**dns**), *apostoli* (**apli**). Hyppigst angives Forkortelsen dog ved, at Slutningen af Ordet er skrevet over Linien. Forkortelser af denne Art anvendes langt ned i Tiden, saaledes i de almindeligt forekommende Ord *forskrevne* (**forne**) og *fornævnte* (**forte**).

Af særlige Forkortelsestegn bruges i 16. Aarhundrede almindeligt Forkortelsen for **er** eller **re**, en Bue, ofte skrevet i Forbindelse med det foregaaende Bogstav. Forkortelsen anvendes ikke sjældent overflødigt. Sjældnere bruges en spidsere Bue for **ri**. Nasalstreg, en vandret Streg over Ordet til Betegnelse for udeladt **m** eller **n**, anvendes til langt op mod Nutiden. Ligesom Forkortelsen for **er**, som den ofte mere eller mindre falder sammen med, kan den skrives i Forbindelse med foregaaende Bogstav, og den anvendes ligeledes ofte overflødigt. Den sattes i ældre Tid over den foregaaende Vokal, fra 17. Aarhundrede anvendtes den mest ved dobbelt **m** eller **n** og opfattedes som et Fordoblingstegn, hvorfor den anbragtes over Nasalen, den anvendtes paa denne Maade endnu ind i 19. Aarhundrede. For **con-** i latinske Ord anvendes et 9-tal-lignende Tegn, oprindeligt en tironisk

Note. For Endelsen **us** bruges et lignende Tegn; det kan træffes i et Ord som Claus. Ogsaa den gamle tironiske Note for **et**, et 7-Tal-lignende Tegn, kan ligeledes stadig forekomme.

Af særlig forkortede Ord benyttes stadig **per** og **pro** med de gamle latinske Forkortelser, som oprindeligt stammer fra de juridiske Noter. Forkortelsen for **per**, et p med vandret Streg igennem Underlængden bruges for *Peder* eller *Per*. Peder Oxe skriver saaledes hyppigt sit Fornavn paa denne Maade (Fig. 8 b). Forkortelsen kan ogsaa findes brugt i andre danske Ord, hvor Forbindelsen **per** forekommer: *Skipper*. Forkortelsen for **pro** bruges ofte i latinske Ord, saaledes i Ordet *propria*. Ordene *manu propria*, „egen Haand“ efter Underskrifter forkortes **mpp**, men skrives ofte mere eller mindre ulæseligt. Af andre stærkt forkortede Ord kan nævnes *et cetera*, det skrives oprindeligt med den tironiske Note for **et** + **c** med overskrevet **a**, men bliver efterhaanden ganske ukendeligt og skrives som en Sløjfe af meget varierende Form, den anvendes tidt overflødig og opfattes formodentlig af Skriverne selv ofte blot som et Prydtegn (Fig. 10, 12). Ordet *post*, som er almindeligt i Dateringer ved Helgendage, skrives som **p** efterfulgt af et 9-Tal-lignende Tegn. Maaedernes Navne fra September til December skrives ofte i 16. til 18. Aarhundrede med Tallene 7—10 svarende til Betydningen af Ordene *septem*, *octo* o. s. v. Christi Monogram skrives **XPS** = Christus Efterligning af græsk *XPICTOC*) — **X** alene bruges undertiden for første Stavelse af Ord som Christen, Christopher osv. (Xstopher), jf. engelsk Xmas = Christmas — eller **IHS** (Efterligning af græsk *IHCOC*) — det findes i 16. Aarhundrede og senere hyppigt over Breve og andensteds. Med samme Betydning bruges hyppigt et Kors +, senere Dobbeltkors †, saaledes i Retsprotokoller, hvor det bruges helt ned i 18. Aarhundrede, og paa Recepter, hvor det bruges den Dag i Dag. Særlig talrigt bruges Forkortelser inden for Mønt, Maal og Vægt, hvor de delvis er bevaret til Nutiden. Af saadanne kan navnlig fremhæves Marktegnet **℥**, oprindeligt **m** + Forkortelses-sløjfe, Marktegnet kan ogsaa findes anvendt f. Eks. i Ordet Danmark, **Dan** ℥, samme Sløjfe bruges ogsaa i andre Afkortninger, f. Eks. **St** ℥ = Stykke. Skillingstegnet **β** er oprindeligt langt **s** + **3**. Underafdelingerne under Skilling, Hvid ($\frac{1}{3}$ Skill.) og Penning ($\frac{1}{12}$ Skill.) betegnes henholdsvis **alb** (s: albus) og **d** (s: denarius). Pundtegnet **℔** er oprindeligt Forkortelse for *libra*($\frac{1}{16}$), d. v. s. Pund.

TILLÆG

Fransk og hollandsk gotisk Skrift, Runeskrift, Talmonogrammer m. m.

Foruden de i det foregaaende omtalte vesteuropæiske Skriftformer skal endnu i det følgende kort omtales enkelte andre Skriftformer fra Tiden efter Reformationen, som man kan træffe i Rigsarkivet, og desuden forskellige i dansk Skrift benyttede særlige Tegn, som ikke tidligere er omtalt.

Som ovenfor nævnt trængte latinsk Skrift først igennem i Frankrig o. 1600 og i Holland først i Slutningen af 17. Aarhundrede, og man finder derfor i Rigsarkivet Skriftstykker baade med ældre fransk-gotisk og hollandsk-gotisk Skrift. Dokumenter med fransk Skrift, den saakaldte *financière*,³² findes i Tyske Kancelli, udenr. Afd. (Fig. 54). Karakteristiske Bogstavformer er navnlig e med en Bue, som er aaben til højre, det runde s, som kan minde om e, samt r og l, som har vandret Fod. Hollandsk Skrift³³ forekommer foruden i Tyske Kancelli ikke sjældent i Regnskabsbilag m. m.

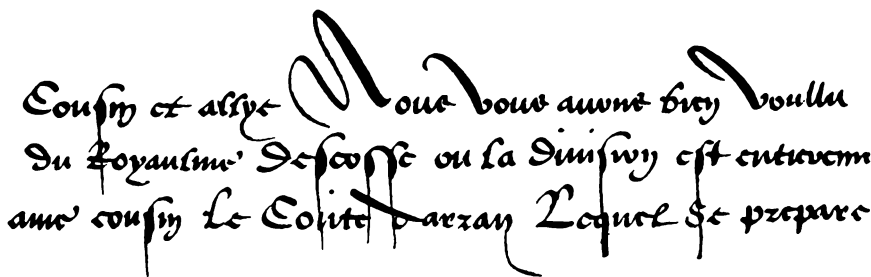

Fig. 54. Fransk gotisk Skrift. (TKUA, Frankr. A I, 1, 27/1 1544, RA).
Transskr.: Cousin et allye Nous vous auons sicy Voullu .. du Royausme
descosse ou la diuision est entierem[ent] .. ame cousin le Conte darran
Lequel se prepare.

a Gogne Gobbende, oet selen Afingheend gesevoren
 (De boorsch volmachtige van voorsch. Jonc
 gesevoren zynde) dyutlyck verclaert, Den voor-
 sch. wel geraeckt te zyn, Omme Aenden voorsch. zeu[en
 Achtepaerten].

b Sijn de Sporten ghemaect, Den dinderste can va-
 llen .. [gesch]uts ghelieuen te
 ghebruycken ghemaect werden.

Fig. 55. Hollandsk gotisk Skrift.

(a: TKUA, Nederl. A I, 1, ¹¹/₇ 1593, RA. *Transskr.*: Schip hebbende, opt selue Richtelick geproced[eert Ende] (de voorsch. volmachtige van voornoemde Ionc[heere daerop] gehoort zynde) dyutlyck verclaert, Den voorsch. [noemde Boomers] wel geraeckt te zyn Omme Aenden voorsch. zeu[en Achtepaerten]. — b: Indk. Breve til Da. Kanc. 1620, RA. *Transskr.*: [mo]s ogen ghebruycken, den 60 Stucken geschuts op te m[oogen].. Sijn de Sporten ghemaect den dinderste can va[llen] .. [gesch]uts ghelieuen te ghebruycken ghemaect werden).

i 17. Aarhundrede, da talrige Hollændere var ansat i dansk Tjeneste (Fig. 55). Den hollandske Skrift er stærkt paavirket af fransk Skrift, formodentlig navnlig under Indflydelse af de burgundiske Hertugers Kancelli, men den har dog et afgjort Særpræg overfor den franske Skrift. Mens fransk Skrift næppe vil volde større Vanskeligheder, frembyder hollandsk Skrift en Række mærkelige Træk, som gør den besværlig for uøvede Læsere. Af særlig ejendommelige Bogstavformer kan fremhæves **e**, der skrives med en stor Bue, som ligesom i fransk Skrift aabner sig mod højre, det forekommer ogsaa i hollandsk latinsk Skrift (jf. S. 73). Da Buen ofte faar Form af en Sløjfe, kommer Bogstavet til at ligne det runde **d**. **r** er kløvet og har en bred Fod, **w** skrives som to enkeltv'er, **m** og **n** skrives ofte som **z**. Ogsaa de store Bogstaver har tidt ejendommelige Former.

Kendskabet til *Runer* var i det 16. Aarhundrede endnu ikke forsvundet, og Runeskrift forekommer stadig lejlighedsvis. Visse Kredse af Adelen maa have været meget fortrolig med Brugen af *Rune-*

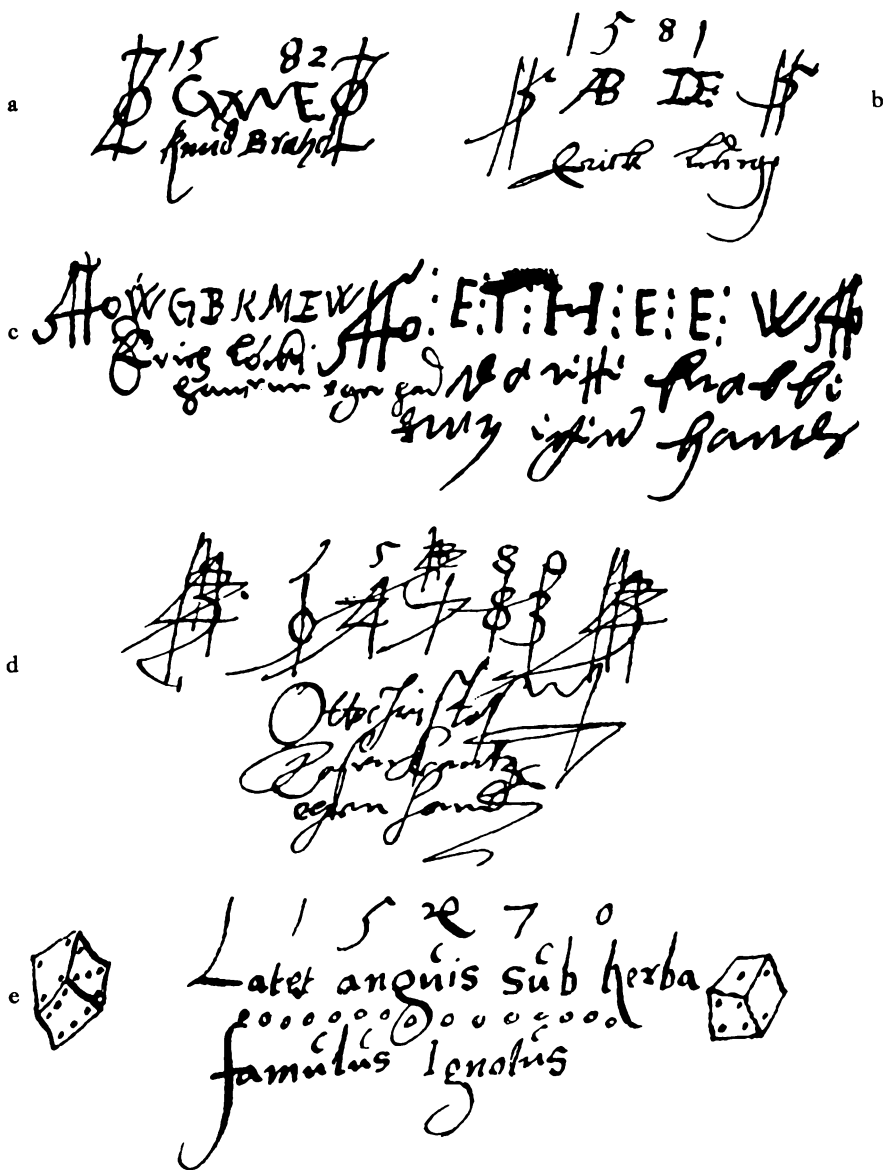

Fig. 57. Talmonogrammer fra Langebeks Kvart.
 (a: Knud Brahe, Talmonogram 10: 2 = K B. — b: Erik Lunge, Talmonogr. 5: 11 = EL. — c: Erik Lykke-Dorte Krabbe, Talmonogr. 5: 11: 4: 10 = EL — DK. — d: Otte Christoffer Rosenkrantz, Talmonogr. 14: 3: 17 = O C R. — e: Terningernes Øjne viser Tallene 15: 7 = P[eder] G[yldenstjerne]).

samme System, men de er som Regel meget vanskelige at tyde. Talmonogrammer anvendes ogsaa som dekorativ Udsmykning paa Genstande og Møbler, særlig de saakaldte Brudekister.⁸⁷

I Dagbøger — undertiden ogsaa i Kirkebøger — kan Ugedagene findes betegnet ved de astronomiske Tegn for Solen, Maanen og Planeterne:

☉	♃	♂	☿	♃	♀	♄
Solen	Maanen	Mars	Merkur	Jupiter	Venus	Saturn
Søndag	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag

De anvendes saaledes af Holger Rosenkrantz i den Rejsejournal, han førte paa sin Gesandtskabsrejse til Sverrig 1620, i Jens Bircherods Dagbøger og — mere spredt — i Tyge Brahes meteorologiske Dagbog. Ogsaa i Udlandet var denne Maade at betegne Ugedagene paa almindelig kendt. De anvendes f. Eks. i Christian d. Yngre af Anhalts Dagbog (udg. af G. Krause 1858).

I Kirkebøger fra 17. og 18. Aarhundrede anvendes *Planettegnene* ♂ og ♀, henholdsvis Mars og Venus, til at betegne Mandkøn og Kvindekøn.

NOTER OG HENVISNINGER

¹ Ang. Bogstavskriftens Oprindelse og ældste Historie se *Holger Pedersen, Sprogvidenskaben i 19. Aarhundrede*, 1924, S. 160 ff., og samme i *Salmonsens Leksikon Bd. XXI*, S. 650 ff., Artikel *Skrift*. Ang. den europæiske Skrifts Historie se *J. Brøndum-Nielsen* i *Palæografibindet af Nordisk Kultur* og *J. Steenstrup, Nogle Hovedtræk af Skriftarternes Historie*, 1915. Ang. Skriftudviklingen i de forskellige nordiske Lande se *J. Brøndum-Nielsen, Den nordiske Skrift i Haandbog i Bibliotekskundskab* 3. Udg. 1923, S. 51 ff. Ang. den danske Skrift i Middelalderen se *E. Kroman* i *Palæografibindet af Nordisk Kultur*. Af udenlandske Værker om den vesteuropæiske Skrift kan nævnes *Steffens, Lateinische Paläographie*, Trier 1909, *H. Delitsch, Geschichte der abendländischen Schreibschriftformen*, Leipzig 1928, *E. M. Thompson, Handbook of Greek and Latin Palæography*, 3. Udg., London 1906, *Maurice Prou, Manuel de paléographie latine et française*, Paris 1890.

² M. H. t. Prøver paa dansk-gotisk Skrift fra denne Periode henvises foruden til Prøverne i Teksten navnlig til *H. Hjelholt, Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh.*, 1940, *Ellen Jørgensen, Danske Historikere fra Saxo til Kristian Erslev*, 1923, *Fra Rigsarkivets Samlinger I, Reformationen i Danmark*, ved *Bjørn Kornerup*, 1936, *Holger Fr. Rørdam, Bemærkninger om den historiske Kritik (Vidensk. Selsk. Skr. 5 R., hist. og phil. Afd., 4. Bd. IX)* med Tavler med Historikeres Hænder fra 16. og 17. Aarh. (Huitfeldts Hd. Tavle VI a er dog en Skriverhaand), alle med Transskriptioner. En (kortere) Oversigt over den nyere Skrift er givet af *Eiler Nystrom* i *Den nyere Tids Skrift i Haandbog i Bibliotekskundskab I*, 1924, S. 91 ff. med Tekstprøver.

³ *K. Faulmann, Die Initiale*, Wien 1887, S. 37, *W. Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter*, 3. Udg., Leipzig 1896, S. 490 f.

⁴ Ang. svensk Skrift se *Martin Weibull, Handskriftprof 1500—1800*, Sthlm. 1891, *E. Hildebrand m. fl., Svenska skriftprof, Medeltiden*, Sthlm. 1894, *Nyare tiden*, Sthlm. 1900, *R. Swedlund og O. Svenonius, Svenska skriftprov 1464—1928*, Upps. 1938.

⁵ *K. Ottosen, Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling*, Aarhus 1901, S. 9 ff.

⁶ *Danmarks Adels Aarvog* Bd. XXVII, S. 389.

⁷ Blyantsnotitser saaledes i *Mogens Gyldenstiernes Arkiv*, kgl. Miss. 17/12 1558.

⁸ *William Christensen* i *Kirkehistoriske Samlinger* 6. R., I., S. 285 ff.

- ⁹ *Acta phil. Scand.* Bd. 6, S. 222 ff.
- ¹⁰ Om Valkendorfbogen se *William Christensen, Hist. Medd. om Kbhvn.* Bd. 8, S. 193 ff., *A. Hassø, Rigshofmester Christoffer Valkendorf til Glorup*, 1933, S. 110 f., S. 121 ff., med Facs.
- ¹¹ *Delitsch* anf. Sted, S. 244 ff.
- ¹² *Edda* Bd. 21, S. 197 ff., Facs. i *Dansk Litteraturhistorie* I, Tavle 5.
- ¹³ *Danske Studier* 1923, S. 153 ff., Facs. i *Pal. Atlas, Dansk Afdel.*, Nr. XLIX, og *Dansk Litteraturhist.* I, Tavle 4.
- ¹⁴ Saaledes i Randnoter i det skaanske Lovhaandskr. *AM 40,4*^o, ganske enkelte Steder i *GkS 3126*, ligeledes med Skaanske Lov, samt i *Visebogen Sten Billes Haandskrift* (Vise indskr. af *Anne Skave*), se *Danske Studier* Bd. 20, S. 174; jf. *Brøndum-Nielsen*, *Glda. Gramm.* I, § 24, Anm. 1.
- ¹⁵ *Nicolaus Eschenburg, Fundamentbuch*, 1579, Indledn.
- ¹⁶ Vedr. de danske Bibeloversættelser se *Biskop C. T. Engelstoff, Nyt Theologisk Tidsskrift*, Bd. 7, 1856, S. 329 ff., og *C. J. Brandt, Udsigt over vore danske Bibeloversættelsers Historie*, 1889.
- ¹⁷ Skriftprøver fra denne Periode findes foruden i de ovennævnte Arbejder af *H. Hjelholt, Ellen Jørgensen* og *E. Nystrøm* i *Fra Rigsarkivets Samlinger* II, *Geheimarkivet*, ved *H. Hjelholt* 1939, *Anne Elise Møldrup, Gotisk Skrift*, 1940, begge Steder med Transskriptioner, endvidere i *Norvin, Skriftprøver fra Tiden fra 1660 til Udgangen af 18. Aarhundrede*, udgivet til Brug ved *Statens Biblioteksskole*, 1921, Facsimiler af Manuskripter af danske Forfattere i 19. Aarhundrede er udgivet af *Det danske Sprog- og Litteraturselskab* i Rækken *Danske Digtere ved Arbejdet* (heri med gotisk Skrift *H. C. Andersen* 1933, *Kierkegaard* 1935, *Grundtvig* 1938, *Bødcher* 1939, *Aarestrup* 1940).
- ¹⁸ *Jacob Madsen Aarhus, De literis libri duo*, udgivet af *Christen Møller* og *Peter Skautrup*, Aarhus 1930—31.
- ¹⁹ Kgl. Reskripter til Rentemester Peter Brandt 1683 ^{9/12} No. 143; Ingeniør Harald C. Borregaard har venligst gjort mig opmærksom paa dette Reskript. Paa Rosenborg findes en Glastavle med Digt til Frederik III. skrevet af Joh. Laverentzen, som underskriver sig „Eders Kongl. Majestæts allerunderdanigste Arveundersaat Johannes Lauerentzen, som skriver den Danske Lov til Archivet“.
- ²⁰ Iflg. velvillig Meddelelse fra Professor Bøggild Andersen, Facs. af Brev fra Frederik III. til Rigsraadet ^{9/8} 1651 i *Danmarks Riges Hist.* Bd. IV, Bilag.
- ²¹ *Fridericia* i *Biografisk Lexikon* ved *Bricka*, Bd. XIII, S. 409, *Bøggild Andersen* i *Dansk biografisk Leksikon* Bd. XIX, S. 110, samme, *Statsomvæltningen i 1660*, 1936, S. 328.
- ²² En Tegning af Christian V. udført paa lignende Maade af *Martinus Brasch* og stukket af *Pieter van Haarlem* 1696 findes paa *Frederiksborg Slot*; venligst meddelt af *Musæumsinspektør Boesen*.
- ²³ I 19. Aarhundrede er Forskrifter bl. a. udgivet af *Jørgen Sonne*, *Kobberstikker* ved *Speciebanken*, Kbhvn. 1804, af *Em. Barentzen & Co. lith. Inst.*, Kbhvn. 1839, og af *G. Rosenkilde*, Kbhvn. 1859.

²⁴ Jf. *Delitsch* anf. Sted S. 218 ff.

²⁵ *Eiler Nystrøm* i *Haandb. i Bibliotekskundskab* I S. 110. *Carl C. Christensen* har skrevet flere Artikler om Pennens Historie i Danmark (*Nationaltid. Aften* 1929 ^{20/8}, *Politikens Magasin* 1929 ^{20/12} og *Aarhus Stiftstidende* 1931 ^{12/4}).

²⁶ Prøver paa tysk Skrift fra 19. Aarh. findes i *Kolbs Lesebuch in Handschriften*, udkommet i mange Oplag. Det moderne tyske Alfabet er gengivet i *A. Wisbech Pedersen* og *W. Zombat-Zombatfalva*, *Gloser og Øvelser til tysk Lære- og Læsebog* II, S. 56, og derefter i *Palæografibindet af Nordisk Kultur*, Fig. 19, endvidere i *Anne Elise Møldrup*, *Gotisk Skrift*, 1940, hvor det „haandskrevne“ Alfabet viser tyske og det „kalligraferede“ Alfabet danske Bogstavformer.

²⁷ I Assessor *I. H. Bärens*, *Anvisning til Skjønkskrift*, Kbhvn. 1808, S. 8, anbefales det Skolernes Foresatte fra tysk Skrift at indføre Bogstavformer, som er lettere end de tilsvarende danske.

²⁸ Ang. den latinske Skrifts Udvikling i de forskellige Lande se navnlig *Delitsch* anf. Sted S. 192 ff. med Skriftprøver.

²⁹ Facs. af Skibbykrøniken i *Palæografisk Atlas, Dansk Afdel.* No. XLVII, *Dansk Litteraturhist.* I, S. 274, *E. Jørgensen*, *Danske Historikere*, Blad 2, *Fra Rigsarkivets Samlinger* I, *Reformationen i Danmark*, No. 6, af *Peder Olsens Krønike* i *Pal. Atlas, Dansk Afdel.* Nr. XLVIII og i *E. Jørgensen*, *Danske Historikere*, Blad 3.

³⁰ *Julien Johansen*, *Grundtræk af Skriveundervisningens Historie*, 1920, S. 20.

³¹ Ang. Forkortelser se de ovenf. anførte Arbejder om den middelalderlige Palæografi. Leksikalsk ordnede Fortegnelser over Abbreviaturer findes i *J. L. Walther*, *Lexicon diplomaticum*, Gottingae 1756, og *A. Cappelli*, *Lexicon abbreviatarum*, italiensk og tysk Udgave (2. Udg. 1928).

³² *Delitsch*, anf. Sted, S. 262 ff., med Skriftprøver.

³³ Hollandske Skriftprøver i *A. Hulshof*, *Schrift in den Niederlanden*, Bonn, 1918.

³⁴ *Acta phil. Scand.* Bd. 6, S. 269.

³⁵ Trykt i *Diplomatarium Norvegicæ* Bd. XVI, S. 773 ff.

³⁶ *G. Tilander*, *Acta phil. Scand.* Bd. 9, S. 283.

³⁷ *O. Andrup*, *Nogle Talmonogrammer fra 16. og 17. Aarhundrede og deres Tydning* i *Aarbøger f. nord. Oldkyndighed*, 1911, S. 321 ff., og *C. Lagerberg*, *Fataburen*, 1911, S. 175 ff.

**Bogen er fotograferet og trykt i Special-Trykkeriet, Viborg.
Papir: Tryk E, 100 g. Oplag: 600 eksemplarer.**

